

4 POSRPNOVÝ EXIL

Tato kapitola, věnovaná charakteristice posrpnového exilu, představuje důležitý úvod k oběma hlavním tématům předkládané monografie – ke zkoumání integrace a národní identity uprchlíků. Jsou v ní rozebrány jak faktory ovlivňující podobu této uprchlické vlny, tak i motivy tehdejších exulantů k odchodu z vlasti a způsob recepce této vlny na Západě, respektive její přijetí v Rakousku a Švýcarsku. Rozsah pomoci obou zemí byl přímo úměrný zájmu jejich obyvatel o pražské jaro a míře šoku z invaze armád Varšavské smlouvy do Československa. Navíc zhroucení sovětského politického plánu,¹³³ nemožnost rychlého odstranění reformního křídla KSČ v čele s Alexandrem Dubčekem a více než rok otevřené státní hranice učinily z posrpnové uprchlické vlny nejpočetnější exodus z Československé socialistické republiky za dobu její existence.¹³⁴

V závislosti na rozebíraných jevech je tato část knihy rozdělena do čtyř částí. První popisuje pražské jaro a následnou invazi, která posrpnový exil způsobila, a dokládá, jak zásadní zlomovou životní událostí byla pro jednotlivé narátory okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. Ve druhé podkapitole jsou analyzovány důvody posrpnových exulantů, které je vedly k odchodu ze země. Následující podkapitola se zabývá vyprávěními pamětníků o době po překročení státní hranice a pozornost je v ní zaměřena především na zemi, která pro uprch-

133 Sovětský plán počítal s ustavením nové revoluční dělnicko-rolnické vlády pod vedením Aloise Indry, která měla situaci v zemi pacifikovat. Ve svých pamětech popsal Zdeněk Mlynář jednání mezi sovětským velvyslancem Červoněnkem a členy KSČ, kteří se měli stát předpokládanými členy této vlády (Kolder, Indra, Biřak, Rigo, Mlynář, Lenárt aj.). Plán ale díky prezidentu Svobodovi, který kolaborantskou vládu odmítl jmenovat, nevyšel. Viz MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremlu*. Praha 1990, s. 374.

134 Srov. RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vyštěhovalecká politika 1848–1989*. Praha 2007.

líky z Československa jako první otevřela dveře do svobodného světa – Rakousko. Závěr je věnován Švýcarsku, jeho společnosti a důvodům velmi otevřeného švýcarského přístupu k přicházejícím Čechům a Slovákům. Všechny podkapitoly jsou sestaveny tak, aby co nejplastičtěji zachytily vznik a průběh uprchlické vlny, popsaly tzv. push-pull faktory¹³⁵ a zároveň zdůraznily jevy, které se podílely na utváření krajanských komunit ve zmíněných zemích.

4.1 Vliv pražského jara

Pražské jaro a zvláště způsob jeho potlačení vojsky Varšavské smlouvy ovlivnily nejen politický vývoj v Československu, ale i charakter posrpnové uprchlické vlny, která následovala bezprostředně po jejich vpádu. Snaha nového vedení KSČ proniknout „do neprozkoumaného terénu a hledání československé socialistické cesty“, jak psal Josef Smrkovský v Rudém právu,¹³⁶ vzbudila značný ohlas v zahraničí a vedla k zájmu západních společností, jejich vlád a médií, o tento – do té doby z jejich strany pozapomenutý – satelit Moskvy. Následně pak záběry sovětských tanků obklopených překvapenými a rozhořčenými Čechy a Slováky a jejich nenásilný odpor proti okupačním vojskům vytvořily na Západě velkou míru solidarity s „hrdinným československým lidem“,¹³⁷ ve Švýcarsku hovoří někteří autoři dokonce o „československé euforii“.¹³⁸ Toto ztotožnění se s osudem těžce zkoušené země stálo v pozadí velmi otevřeného a benevolentního přístupu vůči přicházejícím posrpnovým uprchlíkům, který zaujaly vlády většiny západních zemí.

Při popisu pražského jara a jeho násilného konce se opírám o publikace Antonína Benčíka věnované pražskému jaru a srpnové okupaci¹³⁹, o autobiografii Zdeňka Mlynáře,¹⁴⁰ skvělou práci *Duben 1969* Zdeňka Doskočila¹⁴¹ a dokumenty prezentované na webovém portále Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd Čes-

135 Česky se někdy též hovoří o teorii „tlaku a tahu“. Jedná se o faktory, které se podílejí na rozhodnutí jedince opustit zemi původu a usadit se v hostitelské zemi. Více v podkapitole 4.2 Motivy k odchodu.

136 SMRKOVSKÝ, Josef: *Jak nyní dál. Nad závěry lednového pléna ÚV KSČ*. Rudé právo 48, 9. 2. 1968 [online]. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1968/2/9/3.png> [cit. 2017-03-19].

137 Weltwoche 35, 30. 8. 1968.

138 BANKI, Christine – SPÄTI, Christoph: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken. Bedingungen ihrer Akzeptanz in der Schweiz der Nachkriegszeit*. In: Goehrke, C. – Zimmermann, W. G. (eds.): *Zuflucht Schweiz. Der Umgang mit Asylproblemen im 19. und 20. Jahrhundert. Die Schweiz und der Osten Europas*. Zürich 1994, s. 369–415.

139 BENČÍK, Antonín – DOMAŇSKÝ, Josef: *21. srpen 1968*. Praha 1990; BENČÍK, Antonín: *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha 2007; BENČÍK, Antonín: *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi. Drama muž, který předběhl svou dobu*. Ostrov 2001.

140 MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremli*.

141 DOSKOČIL, Zdeněk: *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno 2006.

ké republiky, který byl založen v rámci projektu „Pražské jaro 1968“ ke 40. výročí srpnových událostí.¹⁴² Řada uvedených informací o průběhu invaze pochází z knihy *Sedm pražských dnů*, tzv. černé knihy, vydané nejprve v listopadu 1968 a následně až v roce 1990.¹⁴³ Při rozboru událostí a jevů charakteristických pro posrpnový exil¹⁴⁴ vycházím také ze vzpomínek jeho účastníků a z řady dokumentů a studií obsažených v knize *Prager Frühling*, a též ze získaných pramenů z rakouských a švýcarských archivů.¹⁴⁵

4.1.1 Polednový vývoj ve vzpomínkách

Zasedání Ústředního výboru KSČ od 3. do 5. ledna 1968, které navazovalo na plenární zasedání, rozhodlo o rozdělení funkce prvního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky. Antonín Novotný, který zastával obě funkce, byl nucen se vzdát pozice generálního tajemníka strany. Na jeho místo nastoupil Alexander Dubček, s nímž se dostalo k vedení země reformně naladěné křídlo strany nespokojené s dosavadním vývojem v zemi. Události postupně nabíraly spád: v průběhu března byli odvoláváni představitelé spjatí se stalinistickými praktikami Novotného režimu,¹⁴⁶ prezident sám abdikoval 22. března 1968. Na jeho odstoupení, vzpomínal Přemysl Janýr ml., který byl v maturitním ročníku, takto:

„No tak ten první okamžik, když odstoupil Novotný, tak to jsme byli zrovna maturanti, v maturitním ročníku, takže jsme okamžitě vystartovali a po celé škole jsme sundávali Novotného obrazy ze zdí. To byla právě ta euforie, že se věci vyvíjí od horšího k lepšímu, jo?“¹⁴⁷

Všechny vzpomínky na jednotlivé události jara 1968, kterými jej narátoři charakterizovali, měly společný základ v naději a optimismu v budoucí vývoj země. Bylo patrné, že s reformním procesem v Československu sympatizovala většina společnosti a ještě dnes hraje důležitou roli v životních příbězích narátorů.

Reformy formulované novým vedením země dostaly konkrétní podobu v dubnu 1968 v tzv. Akčním programu, dokumentu, jehož obsah shrnoval myšlenky

142 Viz Pražské jaro 1968. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR [online]. Dostupné z: <http://www.68.usd.cas.cz> [cit. 2017-03-17].

143 MACEK, Josef – PREČAN, Vilém: *Sedm pražských dnů. 21.–27. srpen 1968. Dokumentace*. Praha 1990.

144 Mezi tyto fenomény patří například tzv. *wait-and-see tendency* neboli vyčkávací taktiky řady Čechů a Slováků v prvních týdnech a měsících po invazi; dlouhou dobu otevřené československé hranice či nebyvalá solidarita s uprchlíky probíhající napříč rakouskou i švýcarskou společností.

145 Zmíněný Archiv Forschungszentrum für historische Minderheiten, Österreichisches Staatsarchiv nebo Schweizerisches Bundesarchiv Bern.

146 15. 3. 1968 byli odvoláni ministr vnitra J. Kudrna a generální prokurátor Bartuška. Viz URLÁNEK, Karel – MICHÁLKOVÁ, Marie: *Československo 1966–1971. Chronologie*. Praha 1991, s. 60 [online]. Dostupné z: <http://www.68.usd.cas.cz/cz/chronologie.html> [cit. 2017-03-27].

147 Soukromý archiv autora, rozhovor s Přemyslem Janýrem ml., Vídeň 15. 9. 2013.

reformních komunistů a který se měl stát základem budoucí politiky strany. Změny měly proběhnout v oblasti politické, společenské a ekonomické a zasáhnout tak do všech sfér československé společnosti.¹⁴⁸ Pro uprchlickou vlnu, která následovala po invazi vojsk Varšavské smlouvy, byla zásadní deklarovaná snaha tehdejšího nového vedení strany „*právně přesně zaručit ústavní svobodu pohybu, zejména výjezd našich občanů do zahraničí; jde hlavně o to, aby občan měl právní nárok i na dlouhodobější nebo trvalý pobyt v cizině a aby lidé nebyli bezdůvodně stavěni do postavení emigrantů*“.¹⁴⁹ Byl vypracován návrh zákona zaručujícího československým občanům právo vlastnit cestovní pas a kdykoliv na něj vycestovat. Výjimku představovaly jen osoby, na které se vztahovala branná povinnost, osoby přicházející do styku se státním tajemstvím, či lidé, s jejichž výjezdem nesouhlasila organizace, u které byli zaměstnáni.¹⁵⁰ Cestovní doklad v té době získala řada občanů a tento moment pro některé nárátory charakterizoval atmosféru celého pražského jara.¹⁵¹ Snazší získání cestovního dokladu spolu se vstřícným přístupem k cestám do zahraničí umožnily v létě roku 1968 tisícům rodin vycestovat na dovolenou za hranice. Na dovolenou díky tomu vyjela autem v srpnu 1968 přes Německo do Itálie a Švýcarska i rodina Ondřeje Kohouta. V rozhovoru vzpomínal pan Kohout na otevřenou a přátelskou atmosféru, která na členy rodiny přijíždějící z Československa v Itálii čekala:

„[...] A vraceli jsme se 20. srpna v roce šedesát osm do Prahy s velmi dobrou náladou, protože to se otvíral nový svět pro Československo. A všude i ve světě to bylo velmi vstřícně přijímáno, to dění v Československu. Dubček byl velmi známá osoba tehdy, to znamená, že i Čechoslováci byli v podstatě... se nás ptali po Itálii, jak to vypadá, a ukazovali V jako Victory. Prostě bylo to příjemný.“¹⁵²

Tato „*uvolněná pravidla pražského jara na cesty do zahraničí*“, ¹⁵³ která trvala až do 9. října 1969, kdy byla zrušena platnost výjezdních doložek, umožnila značnému počtu československých občanů legálně opustit zemi. Výrazným způsobem tak ovlivnila charakter celé posrpnové uprchlické vlny a odlišila ji od předchozích

148 Viz Akční program, s. 3 [online]. Dostupné z: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edicce/405_1.pdf [cit. 2017-03-22].

149 Tamtéž, s. 12.

150 K uvolnění přísného režimu v oblasti cestovního ruchu, zavedeného v 50. letech, došlo po zasedání ÚV KSČ v prosinci 1963, kdy se cestování – především do zemí socialistického tábora – mělo stát normální záležitostí těch občanů, kteří si „*řáděně plní svoje pracovní úkoly a aktivně se zapojují do veřejného a politického života, a s jejich výjezdem souhlasí závodní nebo místní orgány*“. Viz RYCHLÍK, J.: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 65.

151 [Tazatel]: „*A jaká byla ta atmosféra toho pražského jara?*“ [D. L.]: „*To jsme po žádosti dostali i pasy, protože předtím člověk žádný pas nedostal.*“ Soukromý archiv autora, rozhovor s Danou Linhartovou, Blansko 17. 4. 2013.

152 Soukromý archiv autora, rozhovor s Ondřejem Kohoutem, Vídeň 17. 9. 2013.

153 „*These relaxed Prague Spring rules on foreign travels.*“ Viz KUSIN, V. V.: *From Dubcek to Charter 77*, s. 171.

uprchlických krizí, zejména té, která vznikla po potlačení maďarského povstání, jen necelých dvanáct let před srpnovými událostmi v Československu.

4.1.2 Reakce Západu

Nové reformně naladěné křídlo KSČ v čele s Alexandrem Dubčekem získávalo stále větší ohlas i v zahraničí. V západních listech se objevily již od poloviny ledna zprávy popisující odstoupení generálního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného z funkce a nastiňující možnosti dalšího vývoje. Například ve francouzském deníku *Le Monde* vyšel 14. ledna 1968 článek: „Okolnosti Novotného pádu“.¹⁵⁴ Švýcarský list *Gazette de Lausanne* zase uveřejnil o dva týdny později v článku „V Československu klidná revoluce“ názory Antonína Liehma, který označil leden 1968 za nejvýznamnější datum v dějinách Československa od února 1948.¹⁵⁵ Kroky nového vedení ÚV KSČ vnímali pozorovatelé západních tiskových agentur – jako například dopisovatel listu *The New York Times* Američan Henry Kamm¹⁵⁶ – se stále většími sympatiemi. Tyto reportáže, jejichž prostřednictvím se občané západních společností dozvídali o polednovém vývoji v Československu a novém směřování země, získaly velký ohlas.

Na jaře 1968 již psaly o reformním procesu v této „západní provincii Sovětského bloku“¹⁵⁷ všechny hlavní světové deníky. Západní žurnalisté žádali Alexandra Dubčeka a další představitele reformního procesu o rozhovory a například 30. března poskytl Dubček rozhovor italskému deníku *l'Unità*. Právě on – nový generální tajemník ÚV KSČ – se stal pro západní veřejnost ztělesněním celého procesu liberalizace. Historik Antonín Benčík potvrzuje: „*Jméno A. Dubček se stalo nejfrekventovanějším jménem z řad představitelů reformního procesu Pražského jara 1968 v zahraničních médiích.*“¹⁵⁸ Na přední straně magazínu *TIME* vyšel 5. dubna 1968 Dubčekův portrét s pozadím Staroměstského náměstí s titulkem „Seburčení pro Československo“. Uvnitř se čtenář dočetl o směřování země do „neprobádaného území“.¹⁵⁹

O měsíc později věnoval magazín *Der Spiegel* dění v Československu celých osm stran v detailní reportáži nazvané „Do Evropy“ a jeho přední strana hlásala: „Praha.

154 URIÁNEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *Československo 1966–1971*, s. 38.

155 Tamtéž, s. 42.

156 Henry Kamm (narozen 1925 ve Vratislavi, tehdejší Breslau) byl dlouholetým korespondentem amerického *The New York Times*; za své zahraniční reportáže obdržel prestižní Pulitzerovu cenu v roce 1978.

157 *CSSR. Mit Koffer*. *Der Spiegel* 22, 11. 3. 1968, s. 112.

158 BENČÍK, A.: *Utajovaná pravda*, s. 123.

159 *Czechoslovakia*. Into Unexplored Terrain. *TIME* 91, 1968, 5. 4. 1968.

Nový komunismus.¹⁶⁰ Spolu se zvyšujícím se zájmem západní veřejnosti rostly ovšem i znepokojení a nedůvěra vedení okolních „spřátelených“ socialistických republik v čele se Sovětským svazem, což dokonce přimělo státního podtajemníka Bohlema z ministerstva zahraniční Spojených států amerických¹⁶¹ k vystoupení na briefingu amerických novinářů konaném 3. května 1968 s požadavkem, aby byla snížena publicita ČSSR v americkém tisku. Tento požadavek byl motivován zájmem vyhnout se obvinění z ovlivňování vývoje v Československu a snahou nezhoršovat vztahy se Sovětským svazem.¹⁶²

Důležitou roli hráli v procesu popularizace československého reformního procesu v západním světě i žurnalisté rakouského rozhlasu a televize ORF. Síť kontaktů mezi československými reportéry a jejich rakouskými kolegy se vytvářela již od poloviny šedesátých let, kdy vznikl na popud ředitele Československé televize Jiřího Pelikána a rakouského moderátora Helmuta Zilka¹⁶³ ojedinělý pořad *Telemosty (Stadtgespräche)* v česko-rakouské koproduci. V pořadu diskutovali na tu dobu velmi otevřeně rakouští a čeští politici a významné osobnosti o problematických otázkách. První živé a necenzurované vysílání z Národního muzea na Václavském náměstí znamenalo zásadní změnu pro televizní diváky obou zemí. Poprvé se na obrazovkách televize uskutečnila v přímém přenosu tlumočená debata politiků pocházejících z různých státních zřízení, debata mezi „Východem a Západem“.¹⁶⁴ Pořad byl ojedinělý nejen v Československu, ale vůbec v celém východním bloku. V mnoha ohledech signalizoval příchod změn v československé společnosti a slovy Helmuta Zilka se jednalo o „*politickou bombu*“.¹⁶⁵ Také rakouským divákům dával poprvé možnost nahlédnout za železnou oponu. Takto zhodnotil pořad Přemysl Janýr ml.: „*V ČSSR to bylo vůbec první necenzurované televizní live vysílání, skutečné okno do svobodného světa, ve kterém jsou kladeny neslychaně otevřené otázky, a zároveň jeden z důležitých faktorů utvářejících obnovujícího se československého demokratické povědomí.*“¹⁶⁶

Během pražského jara a především pak po invazi vojsk Varšavské smlouvy využili rakouští reportéři vytvořených kontaktů a patřili k nejlépe informovaným. Prá-

160 *Liberalisierung. Nach Europa.* Der Spiegel 22, 13. 05. 1968, s. 128–138.

161 The United States Department of State.

162 URJÁNEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *Československo 1966–1971*, s. 110.

163 Helmut Zilk (1927–2008), rakouský novinář, moderátor a politik, od roku 1967 ředitel ORF. V desetiletí od roku 1984 do 1994 také starosta města Vídně za SPÖ.

164 *Erste Live-Sendung zwischen Ost und West.* NewsORF 1968 [online]. Dostupné z: <http://news1.orf.at/070530-12820/>. [cit. 2017-03-27].

165 ZILK, Helmut: *Zum Beginn des Prager Frühlings. Die Stadtgespräche Prag–Wien.* In: Karner, S. – Tomilina, N. – Tschubarjan, A. – Bischof, G. – Iščenko, V. – Pozumenščikov, M. – Ruggenthaler, P. – Tüma, O. – Wilke, M. (eds.): *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968.* [Bd. 1.] Beiträge. Köln 2008, s. 1089.

166 JANÝR, Přemysl: *Rakousko a Pražské jaro 1968.* Britské listy, 3. 6. 2008 [online]. Dostupné z: <http://blisty.cz/art/40976.html> [cit. 2017-03-27].

vě skrze záběry jejich kamer a prostřednictvím jejich zpravodajství se svět dovídal o dramatických událostech v Československu v srpnu 1968. Tyto reportáže, stejně jako řada pořadů o sousední zemi a jejím reformním procesu,¹⁶⁷ měly rovněž velký vliv na přijetí, jakého se dostalo na Západě československým uprchlíkům v prvních měsících po invazi.

Pozitivní ohlasy, které události v Československu vzbudily, se začaly projevat i na politické úrovni. Při svém návratu z Moskvy se 25. března 1968 v Praze zastavil rakouský ministr zahraničních věcí Kurt Waldheim, aby zde pohovořil se svým československým protějškem o možné spolupráci. Ve stejný den sdělil Československý ústav zahraniční sídlící ve Washingtonu, že demokratizační proces byl ve Spojených státech velmi vítán. Nicméně jejich představitelé, v čele s administrativou amerického prezidenta Lyndona Johnsona, zaujali prozatím vyčkávací stanovisko. S narůstající kritikou ze strany vládních a stranických činitelů okolních socialistických republik a Sovětského svazu se představitelé amerického „State Departmentu“ vyslovili pro umírněný vývoj v Československu, se „*zřetelnou snahou neriskovat hlubší konflikt se Sovětským svazem*“,¹⁶⁸ zvláště s ohledem na probíhající válku ve Vietnamu. Uvažovalo se sice o navázání hospodářské spolupráce, navrácení blokovaného československého zlata v USA, o zavedení nízkých tarifů v rámci dohody GATT¹⁶⁹ a kompenzaci majetku znárodněného v Československu a objevily se i návrhy na obnovení členství země v Mezinárodním měnovém fondu spojené s konvertibilitou československé koruny i poskytnutí půjčky Světovou bankou, ale bylo zřejmé, že se USA nechtěly do záležitostí východního bloku příliš vměšovat.¹⁷⁰

Obdobný postoj zaujali i představitelé dalších západních mocností. V první polovině dubna konstatoval například Československý ústav zahraniční velmi pozitivní francouzské přijetí vývoje v ČSSR. Zároveň by prý Francie uvítala, kdyby se ČSSR s žádostí o případnou půjčku obrátila i na ni.¹⁷¹ Velkou nadějí do reformního procesu v Československu vkládala i většina komunistických stran v západní Evropě. Italská, rakouská a zpočátku i francouzská komunistická strana vyjadřovaly ve svých prohlášeních novému vedení ÚV KSČ podporu, a to i v létě roku 1968, kdy se tlak ze zemí socialistického tábora velmi zintenzivnil.

167 Například již v dubnu vysílala rakouská ORF pořad o Československu, ve kterém vystupovali Eduard Goldstücker a Milan Hübl. Viz URIÁNEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *Československo 1966–1971*, s. 92.

168 URIÁNEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *Československo 1966–1971*, s. 121.

169 GATT neboli General Agreement on Tariffs and Trade (Všeobecná dohoda o clech a obchodu) byla multilaterální smlouva mezi USA a ostatními zeměmi.

170 URIÁNEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *Československo 1966–1971*, s. 67.

171 Tamtéž, s. 93.

4.1.3 Invaze jako zlomová životní událost

Státy východního bloku v čele se Sovětským svazem reagovaly na sesazení Novotného v průběhu lednového zasedání ÚV KSČ nejprve opatrným souhlasem. Brzy se ale – s tím, jak v Československu sílil demokratizační proces – začaly ozývat kritické hlasy. A to především ze sousední NDR a Polska, jejichž vedení spatřovalo v demokratizačním procesu v Československu ohrožení svých vlastních pozic. Na schůzi vedoucích představitelů komunistických stran a vlád v Drážďanech 23. března 1968 zazněla proto z úst Waltera Ulbrichta a Jaroslava Gomulky na adresu ÚV KSČ ostrá kritika. Vasil Biřak ve svých pamětech vzpomínal, jak soudruh Gomulka „na rozdíl od soudruha Brežněva neradil, neupozorňoval, ale nadával“. K tomu ještě dodal, že „sám obsah nebyl vždy špatný, ale jeho tón, přednes, byl velmi urážlivý“.¹⁷² Ale také Leonidu Brežněvovi, byla demokratizace a zejména svoboda tisku v Československu trnem v oku a situaci na schůzi hodnotil slovy: „Nevím, máte-li dost času, abyste si sami přečetli váš tisk. Ale my jej však číst musíme a jsme velmi znepokojeni jeho celkovým laděním. Rozhlas a televize a tisk jsou bez řízení, bez vedení. K tomu nejsou třeba žádné zvláštní důkazy. To vědí soudruzi velmi dobře sami. Snad je to hořká pravda.“¹⁷³

S pokračujícím demokratizačním vývojem v Československu se zostřovala v průběhu jara i reakce vedení komunistických stran socialistického bloku. Když nezdarem skončilo i dvoustranné jednání ÚV KSČ A ÚV KSSS v Čierne nad Tisou ve dnech 29.–31. července 1968, bylo rozhodnuto. Na následném jednání v Bratislavě obdrželo sovětské vedení od konzervativního křídla KSČ tzv. zvací dopis a plánované vojenské napadení Československa nazvané Akce Dunaj dostalo v srpnu 1968 zelenou. Vojska Varšavské smlouvy překročila v noci z 20. na 21. srpna 1968 státní hranice Československé socialistické republiky a změnila tím životy milionů jejích obyvatel.

V ulicích Prahy se začali shromažďovat lidé a o půl osmé ráno vypukly střety mezi Pražany a sovětskými vojáky před budovou Československého rozhlasu. Došlo k prvním obětem na životech; tři lidé byli zastřeleni a dalších 52 bylo v následujících hodinách v pražských ulicích zraněno.¹⁷⁴ Politicky se sovětský plán – obhajující invazi jako bratrskou pomoc proti kontrarevoluci a jako podporu nové dělnicko-rolnické vlády – zhroutil. Všude se okupační vojska setkávala s pasivní

172 BIEAK, Vasil: *Až po mé smrti*. Praha 2014, s. 99.

173 *Stenografický záznam porady šesti komunistických stran v Drážďanech 23. března 1968, věnované událostem v Československu po lednovém plénu ÚV KSČ*. In: VONDROVÁ, Jitka (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Dokumenty ÚV KSSS 1966–1969*. Praha 2011 [online]. Dostupné z: <http://www.68.usd.cas.cz/images/stories/prameny/22.jpg> [cit. 2017-03-29].

174 URIÁNEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *Československo 1966–1971*, s. 260.

rezistencí a na nejrůznějších místech republiky se demonstrovalo. Na invazi vzpomínali i narátoři žijící tehdy v Brně, Ostravě, či Košicích.¹⁷⁵

Například v Brně došlo po třetí hodině ranní k obsazení celého letiště, odtud pak vyrazily okupační jednotky do centra města a zmocnily se zde důležitých cílů – brněnského nádraží, krajského a městského výboru KSČ, kasáren, Vojenské akademie a brněnského rozhlasu a televize. Téhož dne dopoledne kontrolovaly sovětské jednotky celé město včetně všech hlavních dopravních křižovatek.¹⁷⁶ Již od rána začalo při tom docházet ke spontánnímu odporu obyvatel. Stanislavu Adámkovi, pozdějšímu signatáři Charty 77 žijícímu v současné době ve Vídni, bylo v den invaze pouhých šest let, ale příjezd sovětské armády se mu podle jeho vlastního vyprávění hluboce zapsal do paměti. Invaze spojená s obrazem sovětského tanku znamenala v jeho vyprávění klíčovou životní událost:

„Pamatuji si, jak přijel ruský tank na náměstí Míru v Brně, to bylo mezi internátem a naším domem. Ten tank tam nebyl z žádného strategického záměru. Přijel tam, udělal do asfaltu odpovídající stopy a já jsem dostal úplně přišerný strach. [...] Nikdo nikoho nezastřelil, ale pro šestileté dítě to byla atmosféra, kdy ten sovětský voják byl nepřítel.“¹⁷⁷

V těchto obrazech sovětské armády jako nepřítele, které během vzpomínání při rozhovoru vyvstaly Stanislavu Adámkovi v paměti, se odrážely i jeho životní postoje. Vedle rodinného zázemí a katolické výchovy to byly právě právě Sovětský svaz a komunistická ideologie, které určovaly narátorovy životní osudy a tvořily hlavní osu jeho vyprávění. Toto vše se projevilo i při vytváření jeho národní identity.

Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968 představuje zásadní a zlomovou událost – jak pro politický vývoj země, tak i pro životy československých občanů, z nichž mnohé změnila natrvalo. K lidem, pro které se invazí „všechno změnilo“, patřili i účastníci mého výzkumu. Životopisná vyprávění narátorů, kteří se následně stali součástí posrpnové uprchlické vlny, jsou proto rozdělena na několik částí (život v Československu, pražské jaro a invaze, život v exilu, popřípadě život po návratu zpátky do vlasti), přičemž právě příjezd armád Varšavské smlouvy představuje klíčovou životní událost, okolo níž byl v procesu vzpomínání strukturován celý životní příběh. Rozhovory jsou ve většině případů rozděleny na narace vážící se k životu *před* vpádem vojsk a *po* něm. Samotné vzpomínky na dobu těsně po invazi nesou nejen emoční náboj, ale vyznačují se i vysokou detailností popisovaných událostí. Jsou v nich zachyceny různé dramatické epizody z okupovaných měst, obrovský šok celé společnosti, solidarita účastníků

175 Rozhovory se Stanislavem Adámkem, Josefem Blažkem, Ludvíkem Kavínem, Liborem Šimečkem a Dušanem Šimkem. Viz soukromý archiv autora.

176 BŘEČKA, Jan: *Brněnský 21. srpen 1968. K 40. výročí vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa*. Vlastivědný věstník moravský 60, 2008/3, s. 242–249.

177 Soukromý archiv autora, rozhovor se Stanislavem Adámkem, Vídeň 14. 7. 2013.

následných protisovětských protestů, a zklamání nad politickým vývojem po návratu zajatých československých představitelů. Invaze do Československa a události, které následovaly, byly příčinou zásadních a nevratných životních rozhodnutí a v paměti narátorů zaujímaly prvořadé postavení.

4.1.4 Konec nadějí

Z nahraných rozhovorů stejně jako z archivních pramenů je patrné, jak velký šok způsobila invaze a následná okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy mezi obyvatelstvem. Protesty a demonstrace pokračovaly s neutuchající silou i celý další týden po invazi, kdy byli představitelé země v čele s Alexandrem Dubčekem drženi v Moskvě. Svět v té době obletěly zprávy a fotografie z dění v okupovaných českých a slovenských městech, záběry tanků obklopených lidmi, zničených domů a tisícových demonstrací, které získaly srdce mnoha občanů na Západě. Nenásilně protestující českoslovenští občané, „*obdarili slovo hrdinství novým významem*“, jak psaly švýcarské noviny.¹⁷⁸ Vlády většiny západních zemí ostře odsoudily invazi a přehodnocovaly svůj přístup k československým občanům, kteří se obávali budoucího vývoje a prchali do zahraničí. Ostatně přední reprezentanti jejich státu byli uneseni ze země.

Jednání československých představitelů strany i státu, mezi kterými byli uneseni reformní komunisté, se sovětskou delegací vedenou Leonidem Brežněvem, trvala od 23. do 26. srpna 1968. Na jejich konci, jak uvedl Milan Šimečka citovaný v knize *Duben 1969*, se dosavadní vedení KSČ „*vrátilo z Moskvy sice celé fyzicky, ale psychicky a morálně zlomené*“.¹⁷⁹ Nakonec všichni kromě Františka Kriegla podepsali Protokol z jednání delegací SSSR a ČSSR 23.–26. srpna v Moskvě, v němž byl obsažen základ budoucí „normalizační“ politiky.¹⁸⁰ Po návratu československé delegace to ale nejprve vypadalo, že se reformní kurz podaří udržet navzdory přítomnosti okupačních armád. Hlavní snahou obnoveného vedení země bylo uklidnit napjatou situaci a splněním hlavních požadavků zahrnutých ve zmíněném moskevském protokolu umožnit odchod armád zemí Varšavské smlouvy. Alexander Dubček a spolu s ním i další představitelé pražského jara doufali v pokračování reformem,

178 Weltwoche 35, 30. 8. 1968.

179 DOSKOČIL, Z.: *Duben 1969*, s. 28.

180 Měla být opět zavedena cenzura, zneplatněn uskutečněný Vysočanský sjezd i rozpuštěny „protisocialistické“ organizace, jako KAN a jiné. Invaze byla prohlášena za podporu ohroženému socialismu v Československu. Část okupačních armád vojsk Varšavské smlouvy sice měla být stažena, ale „dočasně“ bylo na československém území dislokováno na 73 500 vojáků (spolu s 1 220 tanky a 2 500 bojovými vozidly), kteří opustili zemi až v roce 1991. Viz HAKAUF, Martin: 20. výročí odchodu sovětských vojsk a ukončení vojenské okupace Československa [online]. Dostupné z: <http://icv.vlada.cz/cz/tema/20-vyroci-odchodu-sovetskych-vojsk-a-ukonceni-vojske-okupace-ceskoslovenska-85082/tmplid-560> [cit. 2017-04-06].

být v omezenějším rozsahu a pomalejším tempu. „*Na návrat k poměrům Novotného éry nikdo nepomýšlel. Reformátoři věřili, že alespoň torzo ze svých plánů dokážou zachránit.*“¹⁸¹ Tato víra se mohla oprít o téměř naprostou podporu obyvatelstva, které stálo za reformním vedením země.

Představitelé strany a státu, kteří tuto víru sdíleli, se snažili přijít s novou strategií, která by skloubila požadavky sovětského vedení a zároveň zachovala polednový kurz strany. Zasedání ÚV KSČ 31. srpna 1968 částečně potvrdilo tuto dubčekovskou linii.¹⁸² Následné přechodné období, kdy se počítalo s pokračováním reformem, je nesmírně důležité pro charakter celé posrpnové uprchlické vlny a výrazným způsobem ovlivnilo chování Čechů a Slováků, kteří se po invazi ocitli v exilu. Velká část československých turistů trávících léto na dovolené v zahraničí se proto vrátila přes Rakousko zpátky do Československa a také ostatní vyčkávali, jak se bude situace v zemi dále vyvíjet. O politický azyl požádalo v prvních týdnech po invazi jen malé procento československých občanů, kteří se v té době nacházeli v západoevropských zemích. Většina z nich měla obavy, aby si žádostí o udělení statusu uprchlíka na základě Ženevské konvence nekomplikovali případný návrat. Stále také platila „uvolněná pravidla“ pro cestovní ruch a lidé mohli opouštět republiku legálně až do podzimu následujícího roku, kdy se zavřely hranice. Někteří tak využili platnosti výjezdní doložky a po svém návratu do země vlivem zhoršující se politické situace opět zvolili odchod do zahraničí. Možnost legálně odcházet ze země po takto dlouhou dobu je v dějinách exilu 20. století výjimečná. Z důvodu neustále se proměňující situace na československé státní hranici neměla Státní bezpečnost ani Ministerstvo vnitra kompletní přehled o počtech uprchlíků a „navrátilců“.¹⁸³ Neustávající příliv uprchlíků ovšem působil problémy hostitelským zemím a jejich úřadům. Tato situace trvala až do zmíněného skončení platnosti výjezdních doložek v říjnu 1969.

Během uvedené doby se sen o demokratizaci postupně rozplynul. V rámci federální přestavby republiky byl ze své pozice odvolán Josef Smrkovský, což mělo velmi negativní psychologický dopad na veřejnost. „*Místo odhodlání zbyly jen pocity zklamání, skepse a vzrůstající se marnosti.*“¹⁸⁴ Spolu s rostoucími pocity zmařených nadějí ve společnosti klesala i autorita Alexandra Dubčeka a zbývajícího

181 DOSKOČIL, Z.: *Duben 1969*, s. 28.

182 Byl schválen text *Protokol z jednání delegací SSSR a ČSSR 23.–26. srpna v Moskvě* a anulován Vysočanský sjezd, ale zároveň bylo jeho 80 delegátů kooptováno mezi řádné členy Ústředního výboru strany. Z předsednictva museli sice odejít reformní komunisté František Kriegel a Čestmír Císař, kteří byli nepřijatelní pro sovětské vedení, avšak zároveň odešli i konzervativci Kolder, Švestka a Rigo. Rozkolu ve straně bylo zabráněno a poměr sil se zdál být ve prospěch reformistů. Také Sověti neměli zpočátku promyšlený postup a naděje mnohých se tak stále držely při životě.

183 Srovnej: BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslávsky kraj)*, s. 42.

184 DOSKOČIL, Z.: *Duben 1969*, s. 39. V této atmosféře šířící se beznaděje se 16. 1. 1969 na protest proti stávající situaci polil hořlavinou a zapálil student Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Jan Palach.

reformního křídla. Naopak konzervativní křídlo KSČ pod vedením Gustáva Husáka se projevovalo stále agresivněji a bylo otázkou času, kdy budou zbývající reformní komunisté v čele s Alexandrem Dubčekem odstraněni ze svých pozic. Záminka se naskytla v březnu 1969 v souvislosti s hokejovým mistrovstvím světa pořádaným ve Stockholmu, kdy po výhře československé reprezentace nad sovětskou sbornou došlo v noci z 28. na 29. března 1969 k demonstracím, které nabyly celostátního rozsahu a byly při nich vydrancovány kanceláře Aeroflotu a Inturistu v Praze, což mělo obrovský politický dopad. Tlak na Dubčeka vyvrcholil a nakonec ho po plenárním zasedání ÚV KSČ 17. dubna 1969 vystřídal na pozici prvního tajemníka Gustáv Husák.¹⁸⁵

Až definitivní konec pražského jara, stvrzený symbolicky Dubčekovým politickým pádem, utvrdil mnoho lidí v rozhodnutí odejít do exilu, respektive usadit se v zahraničí natrvalo. Potvrzuje to mimo jiné i český historik publikující v Británii Vladimír V. Kusin: „Až po dubnu 1969 a ve zbývajících částech roku pod dopadem změn na vedoucích pozicích ve straně a státu, pod dojmem stranických čistek ohlášených na rok 1970 a znovu zavedeného propagandistického tónu a obsahu v československých médiích, se rozhodnutí zůstat v exilu stalo masovou záležitostí.“¹⁸⁶

Pro podobu posrpnového exilu byla ovšem role Alexandra Dubčeka a dalších československých představitelů, kteří věřili v udržení polednového reformního kurzu a záchranu části rozběhnutých reforem, zásadní. Tato naděje, s níž se ztotožnila i velká část české společnosti, trvala několik měsíců. Někteří z těch, kteří pobývali 21. srpna 1968 v zahraničí, proto dlouho zvažovali návrat zpět do vlasti, nezažádali o azyl a vyčkávali. Pro život v exilu se stovky z nich rozhodly, až když se do čela strany dostal Gustáv Husák a zahájil podle přání sovětského nejvyššího vedení éru tzv. normalizace v Československu. Ovšem než se tímto způsobem „zkonolidovala“ situace v KSČ a v celé zemi, byly hranice otevřené. Do exilu odcházeli lidé od 21. srpna 1968 až do 9. října 1969, kdy skončila platnost výjezdních doložek a hranice byly uzavřeny – tedy více než jeden rok. Tato částečná propustnost československých hranic po takto dlouhou dobu odlišuje posrpnový exil nejen od exilů v letech 1939 či 1948, ale i od jiných uprchlických vln 20. století.¹⁸⁷

185 Více o hlasování samotném viz DOSKOČIL, Z.: *Duben 1969*, s. 211–230.

186 “Only after April 1969, in remaining part of the year, under the impact of sweeping changes in the leading bodies of the party and the state, rank-and-file purges announced for 1970 and re-ideologized content and tone of the Czechoslovak media, were the decisions to remain in exile made en masse.” Viz KUSIN, V. V.: *From Dubcek to Charter 77*, s. 172.

187 Například ji odlišuje od uprchlické vlny, která následovala po potlačení maďarského povstání, na podzim roku 1956. V květnu 1957 při hodnocení událostí prohlásil rakouský ministr vnitra Oskar Helmer na jednání jednotlivých ministerstev, že Rakousko si získalo ve světě uznání svým přístupem k uprchlíkům. Tato slova shrnující uplynulé měsíce vypovídají o zvládnutí a ukončení uprchlické krize. Viz článek GEMES, Andreas: *Deconstruction of a Myth? Austria and the Hungarian Refugees of 1956–57* [online]. Dostupné z: <http://www.iwm.at/publications/5-junior-visiting-fellows-conferences/vol-xxv/deconstruction-of-a-myth> [cit. 2017-04-18].

4.2 Motivy k odchodu

Pražské jaro a s ním spojené naděje brutálně potlačené příjezdem pěti spojeneckých armád měly klíčový vliv i na narátory, s nimiž jsem se setkal během svého terénního výzkumu. Osobnost Alexandra Dubčeka, vpád vojsk Varšavské smlouvy, tanky v ulicích českých a slovenských měst, masové protesty a odhodlání společnosti, ale i nástup Husákova vedení – to vše se objevovalo v životních příbězích narátorů. Ti do svých vzpomínek vetkali i motivy, které je vedly, stejně jako tisíce dalších Čechů a Slováků, k rozhodnutí opustit Československo. Tyto motivy se dají nicméně vztáhnout na celý posrpnový exil a je možné mezi nimi vysledovat čtyři hlavní pohnutky: 1) strach z budoucího vývoje; 2) zklamání z ukončení pražského jara; 3) vliv příbuzných žijících v exilu; 4) vize uplatnění v zahraničí a život ve svobodném světě.¹⁸⁸ Řada autorů zabývajících se migrací je označuje jako tzv. push factors. Jedná se o okolnosti, které člověka donutí k odchodu ze svého domova.¹⁸⁹ Jejich charakter má zároveň dopad na následný integrační proces v hostitelské zemi, a proto jim je věnována další podkapitola. K rozvedení těchto motivů se musím ovšem vrátit ve vyprávění do okupované Prahy.

4.2.1 Strach z budoucího vývoje

Narátorka Zuzana Brejchová, které bylo v době pražského jara patnáct let, vyprávěla během našeho společného setkání ve vídeňské kavárně Ritter po mé otázce pátrající po příčinách odchodu z Československa následující příběh:

„V noci z 22. na 23. srpna jsem ležela v tzv. dětském pokoji. My jsme měly okna na Palackého náměstí přímo u pomníku, protože to byl roh Palackého náměstí a Gorazdovy ulice, dům U Pomníku. Tak já jsem ležela takhle v tom dětském pokoji, četla jsem si asi v půl jedenácté a najednou se ozvala rána. Pak jsem slyšela, jak se sype sklo a najednou se na mě začala sypat omítka. A já koukám takhle nahoru nad postel a vidím tam díru ve zdi. A v ten moment se začalo

188 Zajímavý pohled na příčiny odchodu občanů ČSSR do kapitalistických zemí je uveden v hodnocení II. správy FS ZS (Federální správa zpravodajských služeb Federálního ministerstva vnitra ČSSR), která hodnotí emigraci jako „podlehnutí občanů buržoazní propagandě“. Ve zprávě se uvádí, že primárním motivem k útěku bývají 1) výhodné ekonomické podmínky pro uprchlíky na Západě; 2) politické důvody, na jejichž základě odchází skupina osob stojící na „protisocialistických pozicích“; 3) snaha vydělat si a s finančními úsporami se vrátit zpět republiky za pomoci amnestie, takže tito odcházející tvoří rozsáhlou skupinu „spekulantů a dobrodruhů“; 4) úmysl utéci před zákonem. Zpráva pochopitelně vůbec nepřipouštěla odchod z náboženských nebo etnických důvodů, stejně jako nesouhlas s politickým vývojem po srpnové invazi. Více ve studii Ivici Bumové: BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj)*, s. 55–56.

189 K hlavním představitelům teorie push-pull factors patří profesor Donald Bougue. Například BOUGUE, Donald J.: *A Migrant's-Eye View of the Costs and Benefits of Migration to a Metropolis*. In: Brown, A. Alan – Neuberger, E. (eds.): *International Migration. A Comparative Perspective*. New York/ London 1998, s. 167–183.

střílet. Tak jsem sebou mrskla na zem a proplazila jsem se do ložnice mých rodičů a řekla jsem: „Oni střílejí!“ a táta říkal: „Zůstaň dole! Zůstaň dole!“ A odplazili jsme se zase přes obývací a přes chodbu až před záchod, kde byl vchod do bytu, takže tam už jsme byli chráněni. No a tam jsme přespali. Pak jsme ráno viděli, jak nám rozstříleli byt. Tam bylo všechno... Okna byly vymlácené, záclony shořely, v koberečích byly díry, obrazy byly prostřílené. No vypadalo to příšerně. Tak jsme odešli do Filmového archivu, kde jsme byli tři dny. Pak jsme se vrátili domů. A tak táta se prostě rozhlédl po tom rozstříleném bytě [...] a řekl: „My jdeme! My tady nezůstaneme!“¹⁹⁰

Tato narace obsahuje z hlediska vyprávění přesně ty ingredience, které ji činí pro posluchače velmi přitažlivou – živý děj s uvedenou přímou řečí, detailní popis místa, dramatické okamžiky a zápletku vrcholící rozhodnutím odejít z Československa. Ze struktury vyprávění a jistoty přednesu bylo patrné, že tento příběh nebyl vyprávěn poprvé, což mu ovšem neubíralo na věrohodnosti ani přitažlivosti. Celkově byla tato narace potvrzením významu, jaký měla srpnová invaze v celém životním příběhu paní Brejchové. Vedle bezprostředního ohrožení na životě představoval násilný konec pražského jara rovněž existenční nejistotu pro rodinu. Otec narátorky, Bohumil Brejcha, který byl od roku 1963 ředitelem Filmového archivu Československého filmového ústavu, tzv. Filmotéky, a v padesátých letech musel z politických důvodů na čas ukončit práci scenáristy a režiséra na Barrandově, podle slov Zuzany Brejchové již „nebyl ochotný se ohnout a někde říct: Ano, vítám svaz armád [Varšavské smlouvy, pozn. autora]!“¹⁹¹ Využil nabytých kontaktů, které získal v zahraničí v šedesátých letech během spolupráce s Jiřím Trnkou, a v říjnu 1968 opustil spolu s rodinou Československo.

Stejně tak byla invaze zásadním zlomem i v životě Ivy Gikalové, která v té době pracovala již devátým rokem na III. interním oddělení Fakultní nemocnice v Olomouci. Otec jejího manžela patřil k ruské meziválečné emigraci, která našla útočiště v Československu. Podle vyprávění narátorky se zachránil před NKVD, která v závěsu za Rudou armádou osvobozující české území pátrala po lidech, kteří předtím uprchli před bolševickým terorem z Ruska zmítaného občanskou válkou.¹⁹² V rodině i nadále přetrvávala nejistota a strach, které dostaly konkrétní podobu příjezdem sovětských tanků do ulic českých a slovenských měst. Při otázce, kdy se rozhodla odejít ze země, odpověděla:

190 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zuzanou Brejchovou, Vídeň 9. 9. 2011.

191 Tamtéž. Bohumil Brejcha byl filmový publicista, scenárista a režisér dokumentárních filmů věnovaných osobnostem československého filmu. Spolupracoval s Karlem Zemanem na filmech *Král Lávra*, *Ukradená vzducholoď* a *Baron Prášil*.

192 O zatýkání, věznění a deportaci členů ruské meziválečné emigrace zpět do Sovětského svazu se zmiňuje Anastásie Kopřivová ve své studii, která vyšla v časopise *Paměť a dějiny*, viz KOPŘIVOVÁ, Anastásie: *Osudy ruské emigrace v Československu*. *Paměť a dějiny* 2015/2, s. 27–50. Na základě archivních pramenů uvádí, že celkově bylo na českém území zatčeno a odvečeno do Sovětského svazu 215 osob, z nichž se vrátilo zpátky do Československa pouhých 60, a to až v letech 1955–1957. Tamtéž, s. 34.

„Okamžitě! Toho 21. srpna jsem se podívala z okna a tam na ulici jezdily tanky. Pustila jsem televizi a viděla, že tam jsou taky tanky! To jsem už věděla, o co jde. Sbalila jsem dceru, sedla do auta a jela za otcem do Brna. Otec mi hned vynadal. Říkal: ‚Taková situace! Máš stát ve frontě a kupovat mouku, košile a spodní prádlo a všichni! To teď nebude! To musíš jezdit zrovna za mnou, však já se protluču [smích].‘ On byl velice praktický člověk. Manžel ovšem byl v té době v zahraničí se studenty. Musela jsem tedy počkat, až přijede. Nebylo žádné spojení, neměli jsme, jak se domluvit. On za týden přijel a už ve dveřích jsme si řekli, že jedeme. A do týdne jsme byli pryč.“¹⁹³

Nejisté situace v prvních dnech po vpádu vojsk Varšavské smlouvy, kdy ani sovětské vedení v Moskvě nemělo po krachu převzetí moci „revoluční dělnicko-rolnickou vládou“ ucelenou novou strategii a kdy byly hranice částečně otevřené, se rozhodl využít k odchodu i Jaroslav Zrůst, který prožíval po svém návratu z pracovní cesty do Chotěboře dramatické dny v okupované Praze. Na moment, kdy padlo rozhodnutí odejít, vzpomínal následovně:

„Pak jsem telefonoval s jedním kamarádem, se kterým jsme každou zimu lyžovali, a ten mi říkal, že se se mnou loučí, že odjíždí do Rakouska, že už tam vyvezl svoji slečnu a že hranice jsou otevřené. Já jsem mu na to odpověděl: ‚Tomáši, tak to my pojedeme taky!‘ Měl jsem tenkrát přítelkyni, vyzvedli jsme si rakouské vízum a jeli jsme snad prvním vlakem, který projížděl vinohradským tunelem směrem na Rakousko.“¹⁹⁴

4.2.2 Zklamání z ukončení pražského jara

Ne všichni účastníci posrpnové uprchlické vlny odcházeli okamžitě po invazi a i mnozí z těch, které vpád vojsk do Československa zastihl v zahraničí na dovolené, dlouho zvažovali návrat zpět do vlasti. Po příjezdu unesených čelných představitelů pražského jara zpět do Prahy a po jejich prohlášeních o snaze pokračovat v polednovém vývoji věřila řada občanů v pozitivní vývoj – v odchod okupačních armád i v zachování čerstvě nabytých svobod. Teprve postupem času s tím, jak reformní křídlo KSČ ztrácelo vliv a konzervativci na něj činili stále větší nátlak, měnila řada lidí na opuštění země názor. Spisovatel Milan Ráček, který odešel s manželkou do Rakouska 26. října 1968, vzpomínal na rozčarování z domácího politického vývoje:

„K tomu opuštění republiky, tak to bylo tak, že jsme vsadili v podstatě na jednoho koně, a to byla demokratizace. Ty změny byly v tom šedesátém osmém roce evidentní. A najednou měl být konec. Lidé byli nadšení z toho společenského pohybu a najednou byl konec. My jsme to velice trpce nesli.“¹⁹⁵

193 Soukromý archiv autora, rozhovor s Ivou Gikalovou, Brno 15. 9. 2014.

194 Soukromý archiv autora, rozhovor s Jaroslavem Zrústem, Mellingen 22. 8. 2014.

195 Soukromý archiv autora, rozhovor s Milanem Ráčkem, Sitzendorf an der Schmida 14. 9. 2011.

Stejně jako pro Milana Ráčka byla pro mnohé účastníky posrpnové uprchlické vlny rozhodující pro odchod až nastupující normalizace, zřejmě z výměny reformistů na vrcholných politických postech, jejímž nejviditelnějším projevem byl Husákův nástup do čela strany. Rovněž z nového tónu opět cenzurovaných médií bylo zřejmé, že časy se změnily. Poznání, že věci směřují po politické stránce jen k horšímu, a vzrůstající se apatie zklamané občanské společnosti utvrdily mnohé v přesvědčení, že mají hledat svou budoucnost za československými hranicemi.

4.2.3 Uplatnění

Podle Vladimíra Kusina existoval vedle strachu z budoucího vývoje a znechucení z násilného potlačení pražského jara ještě třetí motiv, který se podílel na rozhodnutí odejít do ciziny. Byla jím „vize materiálního přilepšení pro sebe a své děti“.¹⁹⁶ Možnost získat odpovídající práci na ekonomicky rozvinutém Západě hrála jistě při rozhodování také svou roli. Nicméně obraz uprchlíků, kteří odešli na „zlatý Západ“ z důvodu rychlého zbohatnutí, jaká se pěstovala v některých českých exilových kruzích, nebo v části české společnosti těsně po pádu železné opony, neodpovídá zcela skutečnosti. Často totiž odcházely do zahraničí osoby, jimž československé úřady z nejrůznějších důvodů – například špatného kádrového posudku nebo členství v církevní organizaci – bránily ve studiu nebo ve výkonu jimi žádaného povolání. V odchodu za hranice tak tito lidé spatřovali jediné východisko ze situace, která jim bránila v plné realizaci. Například manžel narátorky Dany Linhartové, jehož otec byl vězněn po převzetí moci komunisty v Jáchymovských dolech, nemohl kvůli rodinným poměrům vykonávat vystudovanou profesi:

„On měl průmyslovku, na kterou se strašně těžko dostával, protože rodina byla strašně perzekvovaná. Otec byl vězněn v Jáchymově a poslali ho domů jen umřít, aby nemuseli platit pohřeb. Za dva týdny umřel. Ta rodina velmi držela při sobě. [Manžel, pozn. tazatele] ale nemohl dělat ve své profesi. Nejprve dělal nástrojáře, a protože jsme potřebovali peníze, tak dělal i u drah. Bylo to hrozné. Já bych možná byla bývala zůstala v Česku, dostala bych angažmá, ale on nikdy ve svém oboru nemohl pracovat.“¹⁹⁷

Obdobným způsobem uvažoval i J. M.¹⁹⁸ z Brna, který studoval v Československu na vysoké škole:

196 KUSIN, V. V.: *From Dubcek to Charter 77*, s. 171.

197 Soukromý archiv autora, rozhovor s Danou Linhartovou, Blansko 17. 4. 2013.

198 Na přání narátora neuvedeno celé jméno.

„V té době jsem studoval a snažil jsem se studia dokončit. Ale nedokončil jsem je, protože jsem se musel v roce 1969 rozhodnout, buď to studium dodělám a nebudu mít žádnou perspektivu, anebo se s rodinou seberu a perspektivu si udělám sám. A to jsem taky udělal.“¹⁹⁹

Výše uvedené motivy k odchodu – od snahy získat uplatnění po zklamání z politického vývoje – zmiňovala naprostá většina oslovených narátorů, byť je formulovala jiným způsobem. Pochopitelně mnozí z těch, co odcházeli, obvykle neuvažovali v takto schematických kategoriích. Na jejich rozhodnutí se velkou měrou podílela celá řada dalších faktorů odvíjejících se od momentální profesní, osobní a rodinné situace. Vladimír Kusin ostatně ve své knize věnované politickému vývoji v Československu od pražského jara do vzniku Charty 77 dodává, že většina uprchlíků dospěla k rozhodnutí odejít až na základě kombinace výše zmíněných faktorů.²⁰⁰

Cenné informace nám dnes poskytuje studie švýcarského psychiatra Emila Pintéra, který v ní uveřejnil výsledky dotazníkového šetření uskutečněného v roce 1969 mezi československými uprchlíky nacházejícími se ve Švýcarsku. V dotazníku mimo jiné zjišťoval motivy opuštění jejich původní vlasti. Touhu po svobodě jako motiv k odchodu uvedlo 19,9 % dotázaných; 15,9 % zmínilo strach z budoucnosti a 10 % pracovní příležitosti a vyšší životní standard na Západě. Pouze 2,6 % uprchlíků se cítilo ohroženo na životě. Největší roli při rozhodování hrála podle výsledků šetření rodina. Celých 38,8 % dotázaných uvedlo, že se pro exil rozhodli v souvislosti s odchodem jiných členů rodiny.²⁰¹ To byl do jisté míry i případ narátora Petra Choura, jehož bratr s přítelkyní se rozhodli nevrátit se zpátky z dovolené v Jugoslávii, stejně jako narátorky Anny Žaloudkové, jejíž dva bratři žili na Západě již od druhé poloviny šedesátých let. Oba tito narátoři, kteří byli v den invaze v zahraničí, se museli rozhodnout, zda se vrátit zpět do okupovaného Československa, nebo začít nový život v exilu.

4.2.4 Návrat, nebo exil?

Stejně jako Petra Choura a Annu Žaloudkovou zastihla zpráva o invazi na dovolené v zahraničí i další desetitisíce občanů Československa. Většina z nich trávila léto kempováním na slunném pobřeží Jaderského moře nebo v autokempech v okolních zemích. Takto se vybavil 21. srpen 1968 Stanislavu Kráčmerovi, kterému bylo třináct let a který si užíval letní dny s matkou a sestrou v autokempu v Budapešti.

„Příchod tanků jsme poslouchali přes rádio. V autokempu byli s námi, co si pamatuju, Švýcaři, Rakušani a komunikovali a pomáhali nám psychicky. Poslouchali jsme, jak tanky příjížděly

199 Soukromý archiv autora, rozhovor s J. M., Basilej 21. 8. 2014.

200 KUSIN, V. V.: *From Dubcek to Charter 77*, s. 171.

201 Výsledky studie jsou publikovány v knize *Zuflucht Schweiz* v příspěvku Christine Banki a Christophera Späti, viz BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 393.

*do Prahy a jak padlo rádio, a viděl jsem, jak muži pláčou. Pro mě muž nepláče! Pro mě to byl šok. Nevěděl jsem, co to má znamenat a co se to děje. Všichni měli strach. V té době už jsme mohli jít pryč, jenomže jsme byli jenom s matkou, protože otec pracoval. Tak jsme se asi po týdnu vrátili. Samozřejmě všechno bylo rozbité, silnice rozbité, značky přeházené, aby Rusové nevěděli, kam mají jet. Tyhle věci ve mně zůstaly.*²⁰²

Rodina Kráčmerova se tehdy rozhodla pro návrat zpátky do ČSSR, ale Stanislavu Kráčmerovi se vzpomínky na tyto dramatické chvíle podle jeho slov otiskly do paměti již navždy a on sám pak počátkem osmdesátých let uprchl do Švýcarska. Ovšem s návratem, tak jako Kráčmerovi, váhali i mnozí další. Vzhledem ke skutečnosti, že Maďarsko jako jedna ze zemí podílejících se na invazi uzavřelo neprodyšně své hranice, byl pro Čechy a Slováky trávící léto na pobřeží Jaderského moře jedinou možností návrat přes Rakousko. Ve zprávě zastupitelského Úřadu Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR) zasláné do Ženevy 9. září 1968 stálo, že na rakouské území přijelo autem 47 641 československých občanů z Itálie a Jugoslávie a dalších západních zemí, 5 524 jich přicestovalo ve zvlášť vypravených vlacích a 1 205 letadlem. Zpráva se týkala prvních dvou týdnů po invazi, tedy od 21. srpna do 4. září 1968.²⁰³ Takto popsal situaci v Jugoslávii těsně po napadení ČSSR Petr Chour, který byl tou dobou s manželkou, bratrem a jeho přítelkyní na dovolené ve Hvaru:

*„Jugoslávské úřady tehdy rozhodly, abychom odjeli do obce Novi Grad [...]. Museli jsme tam zůstat, dál nás nepustili, protože Jugoslávie zavřela tehdy hranice do okolních zemí. Takže jsme tam strávili asi 10 dní. Ta zátoka, kde jsme stanovali, patřila k rybářské vesnici a ti se o nás skvěle starali. Nosili nám víno, ovoce... My jsme se styděli to brát. Peníze jsme odmítli, protože jsme nějak ještě měli. Po 10 dnech přišel nějaký ten jejich úředník a sdělil nám, že můžeme vyjet, ale jenom směrem na Lublaň. Tak jsme vyjeli a po cestě se k nám přidávali další lidé a najednou z nás byl konvoj [úsmev]. Takto jsme se dostali na rakouské hranice a až do rakouského Gratzu.*²⁰⁴

V Rakousku, kde strávili první noc v hotelu, se čtveřice následně dostala do uprchlického střediska Arsenalu, který předtím sloužil rakouské armádě jako kasárna. V něm bylo již ubytováno několik stovek Čechů a Slováků. Zde zůstali několik dní, během kterých se bratr pana Choura a jeho přítelkyně rozhodli do Československa již nevrátit, což způsobilo, že svůj plán postupně přehodnocovali i manželé Chouroví. Stále ještě zvažovali, zda se vrátit zpátky domů nebo zůstat natrvalo v exilu. Jak nelehké rozhodování to bylo, dokládá i následná část nahraného rozhovoru:

202 Soukromý archiv autora, rozhovor se Stanislavem Kráčmerem, Ženeva 14. 8. 2014.

203 *ČSSR-Bürger in Österreich*. Dokument 183. In: Karner, S. – Tomilina, N. – Tschubarjan, A. – Bischof, G. – Iščenko, V. – Pozumenščikov, M. – Ruggenthaler, P. – Tüma, O. – Wilke, M. (eds.): *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968*. [Bd. 2.] Dokumente. Köln 2008, s. 1319.

204 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Chourem, Zuchwil 21. 8. 2014.

„Tu noc, co jsme trávili ve Vídni, jsme celou dobu chodili po Vídni, protože si člověk uvědomil, že za sebou spálí mosty a že třeba už nikdy neuvidí rodiče. Já ani moje žena, která studovala na ČVUT elektrotechniku, jsme neměli dodělané studium. Ráno jsme ale zašli na švýcarský konzulát, dostali jsme vízum a 5. září jsme už byli ve Švýcarsku.“²⁰⁵

Lidé, podobně jako pan Chour, byli vystaveni při rozhodování velkému psychickému tlaku, protože zvolit si život v exilu znamenalo nejen krok do neznáma, ale ve většině případů i přetrhat rodinné svazky. Existovala velká pravděpodobnost, kterou si při rozhodování uvědomovali, že již nikdy nespátí své rodiče, známé a přátele. Navíc po propadnutí platnosti dokumentů opravňujících k cestě do zahraničí se tito lidé automaticky dopouštěli trestného činu nedovoleného opuštění republiky a podle § 109 trestního zákona jim hrozil trest odnětí svobody v rozmezí půl roku až pět let, anebo propadnutí majetku.²⁰⁶

V případě manželů Chourových pomohl vstřícný přístup švýcarských úřadů, jindy skutečnost, že v zahraničí pobýval již některý ze členů rodiny, jak tomu bylo u narátorky Anny Žaloudkové. Ona sama se v době invaze nacházela v západní Evropě. Bylo jí dvacet let, když poprvé v životě během pražského jara získala vízum do Francie a Velké Británie. V létě roku 1968 proto mohla vyrazit spolu se sestřenicí na prázdniny za svým bratrem, který žil od roku 1967 v Paříži. Zpráva o vpádu vojsk Varšavské smlouvy je všechny tři zastihla na pobřeží Středozemního moře v Nice.

„A ráno, když potom jsme se probudili a roznášeli tam noviny, tak jsme viděli, že se něco stalo, tak jsme se vyděsili. [...] My jsme zkrátka s ještě jedním člověkem odjeli až do Monte Carla a pořád jsme přemýšleli, co máme dělat. Co teď? Bratr už stejně utekl, ale my dvě... A bez peněz, které jsme neměly, ani předtím ani potom.“²⁰⁷

Po komplikovaném návratu celé skupiny autostopem zpátky do Paříže se Anna Žaloudková rozhodla využít platného víza do Velké Británie, odcestovala tam a několik měsíců pracovala a poté nakonec odletěla do Kanady za svým devatenáctiletým bratrem. Zajímavá byla přitom reakce jejich rodičů, kteří si její návrat zpátky do Československa nepřáli:

„Já jsem nechtěla [emigrovat, pozn. autora], protože se mi stýskalo a nechtěla jsem zůstat někde venku. Ale rodiče opravdu trvali na tom, že [návrat, pozn. autora] absolutně ne, že komunistům znovu už [pro mě, pozn. autora] nechtějí. Nebo že oni si to nepřejí, nechtějí to pro svoje děti. Radši budou sami.“²⁰⁸

205 Tamtéž.

206 Jednalo se o §109 zákona č. 140/1961 Sb. Znění celého zákona lze nalézt na stránkách Ministerstva vnitra ČR: Trestní zákon č. 140/1961 Sb. [online]. Dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirkaza-konu> [cit. 2017-04-27].

207 Soukromý archiv autora, rozhovor s Annou Žaloudkovou, Vídeň 15. 9. 2013.

208 Tamtéž.

Jedním z důvodů, proč rodiče Anny Žaloudkovou podporovali v rozhodnutí zůstat za hranicemi a doporučovali jí odletět za oceán za jejím mladším bratrem, bylo pronásledování a perzekuce, kterou rodina paní Žaloudkové zažila po nástupu komunistů k moci.²⁰⁹ Rodiče chtěli pro své děti především život ve svobodném světě. Ostatně i starší bratr Anny Žaloudkové byl již od roku 1966 v exilu v USA. Ona sama po odchodu z Evropy vystudovala ruský jazyk na Kalifornské univerzitě v Berkeley. Zpátky na starý kontinent se vrátila až po pěti letech, kdy získala práci jako zdravotní sestra v nemocnici ve švýcarském Aarau.

Obdobným způsobem jako rodiče Anny Žaloudkové uvažovali o životě ve svobodném světě i ostatní uprchlíci, jak vyplývá z výše citované studie Emila Pintéra. Touha po svobodě a po životě v demokratické společnosti po zkušenostech z komunistického Československa byla silou, která přiměla početnou skupinu jeho občanů k cestě na Západ. Klíčovou úlohu na této pouti sehrála pro uprchlíky – podobně od roku 1956 – země na jih od československých hranic: Rakousko.

4.3 Rakousko

4.3.1 Reakce rakouské politické reprezentace

Srpnová invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa byla pro rakouskou společnost překvapením a šokem. Panovaly obavy, že by sovětské jednotky mohly napadnout i Jugoslávii a Rumunsko. Rakouská politická reprezentace reagovala v prvních hodinách po invazi velmi zdrženlivě a především ujišťovala sovětské představitele, ale i vlastní veřejnost, že zachová politickou neutralitu. Snahou bylo dokázat, že Rakousko hodlá i nadále naplňovat vztahy k Sovětskému svazu na bázi státní smlouvy z roku 1955, kterou se zavázalo zachovávat v bipolárně rozděleném světě neutralitu. V tomto smyslu promluvil v rakouském rozhlase 21. srpna 1968 již v sedm hodin ráno spolkový kancléř Josef Klaus, který se narychlo vrátil ze svého sídla ve Wolfpassing do Vídně. Za jeho prohlášení se postavil i rakouský ministr zahraničních věcí Kurt Waldheim a v podobném duchu se vyjádřila po svém mimořádném jednání i spolková vláda.²¹⁰ Waldheim také telefonicky ujistil sovětského velvyslance ve Vídni Borise Podcerova, že „*rakouská vláda následuje bezvýhradně politiku neutrality a za žádných okolností ji nezpochybní*“.²¹¹ I zprávy o narušení vzduš-

209 Otec Anny Žaloudkové, silně věřící katolík a účastník zahraničního odboje za druhé světové války, byl podle vyprávění narátorky nucen opustit původní zaměstnání a manuálně pracovat poté, co odmítl vstoupit do KSČ. Jeho bratr byl vězněn v Jáchymovských dolech.

210 Viz Gehler, Michael: *Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik. Von der alliierten Besatzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts*. Innsbruck 2005, s. 341.

211 „*Die österreichische Regierung [...] würde unerschütterlich die Neutralitätspolitik weiterverfolgen und sie unter keinen Umständen in Frage stellen.*“ Viz *Österreich sichert UdSSR ein neutrales Verhalten*. Doku-

ného prostoru Rakouska invazními jednotkami nevedly k žádnému výraznějším protestu ze strany rakouského státu. Za tyto postoje, stejně jako za pozdní mobilizaci armády, byla vláda na domácí půdě podrobena ostré kritice.²¹²

I přes „přísně neutrální“ postoj, který se Rakousko rozhodlo zastávat na mezinárodní scéně, vyjadřovaly podporu okupovanému Československu a jeho občanům nejrůznější skupiny rakouské společnosti. Například tisková agentura Rakouského odborového svazu zveřejnila hned 21. srpna 1968 podpis svazu pod protestní listinu Mezinárodního odborové organizace, ve které stálo: „*Plni zděšení a odporu nad okupací Československa vojsky Sovětského svazu a [...] jeho vazalů jménem 63 milionů pracujících vyjadřujeme solidaritu s nešťastným československým lidem. [...] Poslední týdny nezvratně potvrdily, že povaha a metody sovětského komunismu zůstaly nezměněny. [...] Jakmile se v libovolné zemi náležející do sféry sovětského vlivu objeví znamení vzniku svobodného vývoje, musí pánové v Kremlu, zajatci vlastního hanebného systému, nechat promluvit tanky a děla.*“²¹³ Tento protest byl zaslán telegramem generálnímu tajemníkovi OSN U Thantovi. Obdobným způsobem, protestními nótami a demonstracemi, reagovali na zprávy o napadení Československa i další skupiny rakouské společnosti. Reportéři rakouské televize, jako například Hugo Portisch, přinášeli díky svým dříve nabytým kontaktům s československým prostředím nejaktuálnější informace z dění v Praze a Rakušané se tak bezprostředně dovídali o situaci v sousední zemi. ORF se na několik dní stala kvůli svým rozhlasovým a televizním reportážím z okupovaných českých a slovenských měst hlavním zpravodajským kanálem pro západní svět, jak ve svém příspěvku vzpomíná její bývalý ředitel Gerd Bacher.²¹⁴

Ovšem i politická reprezentace – navzdory zdrženlivým veřejným prohlášením – dávala v soukromých rozhovorech najevo nesouhlas se sovětským postupem vůči sousednímu státu. Rakouský kancléř se osobně sešel s americkým velvyslan-

ment 178. In: Karner, S. – Tomilina, N. – Tschubarjan, A. – Bischof, G. – Iščenko, V. – Pozumensčikov, M. – Ruggenthaler, P. – Tůma, O. – Wilke, M. (eds.): Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968. [Bd. 2.] Dokumente. Köln 2008, s. 1305.

212 Z obavy, aby Rakousko neprovokovalo sovětské velení, byla mobilizace rakouské armády nařazena se zpožděním, což velmi znejistělo rakouskou veřejnost a vedlo ke kritice vlády. Více GEHLER, M.: *Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik*, s. 347.

213 „*Voll Entsetzen und Abscheu über die Besetzung der Tschechoslowakische durch die Truppen der Sowjetunion und ihrer [...] Vasallen bekundet der Internationale Bund Freier Gewerkschaften im Namen von 63 Millionen Werktätigen seine Solidarität mit dem unglücklichen tschechoslowakischen Volk [...]. Die letzten Wochen haben unwiderleglich bewiesen [...], dass die Natur und die Methoden des Sowjetkommunismus unverändert geblieben sind. Sobald sich in irgendeinem Land des sowjetischen Bereiches Anzeichen einer freiheitlichen Entwicklung anbahnen, müssen Herren im Kreml, Gefangene ihres eigenen verwerflichen Systems, eilends Panzer und Kanonen sprachen lassen.*“ In: Archiv Forschungszentrum für historische Minderheiten, fond Pozůstalost Karla Mataly, inv. č. 81/2662, Protest der freien Gewerkschaftsinternationale.

214 BACHER, Gerd: *Hier ist ORF aus Prag!* In: Karner, S. – Tomilina, N. – Tschubarjan, A. – Bischof, G. – Iščenko, V. – Pozumensčikov, M. – Ruggenthaler, P. – Tůma, O. – Wilke, M. (eds.): Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968. [Bd. 1.] Beiträge. Köln 2008, s. 1095–1100.

cem MacArthurem, aby americké straně vysvětlil, že „*Rakousko sice zůstalo vojensky neutrální, avšak hluboce nesouhlasí se Sovětskou okupací Československa*“.²¹⁵ Zdůraznil také, že zastává stanovisko udržet v nastalé situaci mírový a zákonný postup a hledat „*politické řešení, které Čechům dovolí, určit svůj osud svobodně a nezávisle*“.²¹⁶ Rovněž administrativa Bílého domu prosazovala diplomatickou cestu, neboť nechtěla riskovat globální konflikt vměšováním se do sféry vlivu svého protivníka.²¹⁷ Situaci popsal bývalý americký diplomat Kenneth N. Skough, který v době pražského jara pracoval na americké ambasádě v Praze, ve své knize věnované srpnovým událostem následovně: „*Invaze a okupace Československa byla pro bojem znavenou Johnsonovu administrativu ‚leklou rybou‘*“.²¹⁸ Na mimořádném zasedání Rady bezpečnosti OSN k otázce Československa probíhajícím od 21. do 24. srpna 1968 sice zástupci USA, Kanady či Velké Británie sovětskou intervencí odsoudili, ale obě rezoluce Rady bezpečnosti k této krizi, které označovaly Sovětský svaz jako agresora a jeho čin za porušení mezinárodního práva, byly Sovětským svazem zablokovány.²¹⁹ Širší iniciativu ovšem Spojené státy a jejich spojenci nevyvinuli. Aktivní postoj prostřednictvím mezinárodních organizací zaujaly USA v jiné otázce – v pomoci československým uprchlíkům, kteří již proudili po tisících do sousedního Rakouska.

215 “Klaus said he wanted to be absolutely sure we understand that GOA (Government of Austria), while military neutral, thoroughly disapproved of and opposed Soviet occupation of Czechoslovakia.” *Österreich und die Niederschlagung des Prager Frühlings*. Dokument 179. In: Karner, S. – Tomilina, N. – Tschubarjan, A. – Bischof, G. – Iščenko, V. – Pozumenščikov, M. – Ruggenthaler, P. – Tůma, O. – Wilke, M. (eds.): *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968*. [Bd. 2.] Dokumente. Köln 2008, s. 1305–1306.

216 “While publicly he had stressed Austria neutrality, he had also emphasized there should be peaceful, lawful, political solution which allows Czechs to determine their own fate freely and independently.” Tamtéž, s. 1305.

217 Více o americké zahraniční politice v roce 1968 ve vztahu k ČSSR viz MICHÁLEK, Slavomír: *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava 2008. Michálek postoj americké administrativy charakterizoval jako politiku platonických sympatií a verbálních protestů. Tamtéž, s. 8.

218 “The invasion and occupation of Czechoslovakia was a ‘dead fish’ to the combat-fatigued Johnson administration.” In: SKOUG, Kenneth N.: *Czechoslovakia’s lost fight for freedom 1967–1969. An American Embassy Perspective*. Westport 1999, s. 244. Kniha Kennetha N. Skouga je zajímavá nejen jako osobní pohled amerického diplomata žijícího v Praze na události pražského jara a sovětskou invazi, ale obsahuje i řadu cenných informací o tehdejších postojích Bílého domu, opírajících se o materiály z Amerického národního archivu (Archives II in College Park, Maryland) a z Kongresové knihovny (Library of Congress).

219 Záznam z tohoto mimořádného jednání Rady bezpečnosti, na kterém vystoupil rovněž československý ministr zahraničí Jiří Hájek se slavným projevem odsuzujícím „*použití síly, které nemůže být ničím ospravedlněno*“, během kterého popřel existenci kontrarevoluce v zemi a oficiální pozvání, kterým SSSR invazi zdůvodňovalo. Tím vyvrátil slova sovětského velvyslance Jakova A. Malika. Více viz *1968: Okupace a jednání v Radě bezpečnosti OSN* [online]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/historie_a_osobnosti_ceske_diplomacie/ministri_a_ministerstvo_v_historii/srpen_1968_rada_bezpecnosti_osn_o.html [cit. 2017-04-28].

4.3.2 Rakouské velvyslanectví v Praze

Prchajícím Čechům a Slovákům podalo Rakousko pomocnou ruku jako první západní země. Velkou zásluhu na tomto přístupu, dovolávajícím se „rakouské tradice humanitární pomoci“,²²⁰ měl rakouský velvyslanec v Československu Rudolf Kirchschläger. Ten se v době invaze nacházel ve Vídni, odkud se hned následujícího dne vydal autem přes hranice do Sověty okupované Prahy. Rakouská ambasáda sloužila však již v den příjezdu vojsk Varšavské smlouvy jako útočiště několika desítkám československých občanů, kteří na její půdě hledali azyl a žádali o vystavení víz do Rakouska. Zaměstnanci ambasády jim víza od ranních hodin vydávali, což bylo v rozporu s nařízením rakouského ministra zahraničí Waldheima, které znělo: „*Budovu velvyslanectví uzavřít a povolit vstup jen držitelům rakouského pasu.*“²²¹ Zároveň mělo být osobám jiné státní příslušnosti doporučeno budovu opustit, a to do doby, než bude „ambasáda připravena“ na jejich následné přijetí. Rudolf Kirchschläger po svém příjezdu toto nařízení ignoroval a pracovníci ambasády začali vystavovat několik stovek až tisíc rakouských víz každý den. První týden po srpnové invazi bylo v průměru uděleno denně na 1 500 víz.²²²

Dne 25. srpna 1968 ovšem vznikly ve Vídni obavy na základě nepodložených informací, že v Praze okupační jednotky zabavily 10 000 československých bílých pasů, které by mohly být zneužity. Rakouské ministerstvo vnitra proto vydalo znovu nařízení další víza nevydávat, na které reagoval velvyslanec Kirchschläger téhož dne telegramem, v němž ministerstvu odpověděl: „*Přiznám se, že nemohu toto nařízení dodržovat, aniž bych netrpěl těžkými výčitkami svědomí.*“²²³ V odpovědi zároveň prosil o přezkoumání důkazů, které vedly k vydání nařízení, a poukazoval na humanitární povinnost, již má Rakousko v této chvíli vůči Čechům a Slovákům prchajícím ze země. Nařízení ministerstva bylo za několik dní staženo a bylo to právě zásluhou rakouského velvyslance a pozdějšího prezidenta Rakouské republiky, že tisíce československých občanů mohly legálně – poté co obdržely všechny další nezbytné dokumenty včetně výjezdní doložky – odejít za hranice okupované vlasti. Rakouská ambasáda vydala československým občanům za třetí čtvrtletí roku 1968 přes 100 000 víz.

220 GEHLER, M.: *Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik*, s. 348.

221 STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1028.

222 Tamtéž, s. 1029.

223 „*Ich geschehe, dass ich es kaum über mich bringen würde, dieser Weisung nachzukommen, ohne in schwerste Gewissenskonflikte zu geraten.*“ Tamtéž, s. 1030.

4.3.3 Pomoc uprchlíkům

I přes umírněné vystupování oficiálních představitelů rakouského státu v reakci na vpád Sovětů a jejich spojenců do Československa byly politické elity a rakouská veřejnost, která prostřednictvím kamer reportérů ORF pozorovala dramatické dění v ulicích českých a slovenských měst, zajedno v otázce nutnosti humanitární pomoci československým uprchlíkům. Již 22. srpna 1968 vystoupil v rakouské televizi kancléř Josef Klaus s prohlášením, ve kterém prchajícím přislíbil veškerou pomoc. Toto stanovisko tlumočil československému velvyslanci Pavlu Novotnému i ministr vnitra Waldheim a přislíbil uprchlíkům pomoc v koordinaci s rakouským ministerstvem vnitra pod vedením Franze Soronicse.²²⁴ Do akce pomoci Čechům a Slovákům se zapojila celá rakouská společnost. Již kontroly cestovních dokladů na hranicích měly probíhat „velkoryse“, jak uvádí vyhláška rakouského ministerstva vnitra z 23. srpna 1968. Situace na hranicích byla podle hlášení policie klidná a jen výjimečně bylo československým občanům zabráněno ve vstupu na rakouské území.²²⁵ Také sovětské okupační jednotky nechávaly československé uprchlíky odcházet ve shodě s Brežněvovým prohlášením z 18. srpna 1968, že odcházejí pouze kontrarevolucionáři, kteří politicky zbloudili, a těm má být dána možnost utéct. Navíc dodal: „*Konecnců naše jednotky nejdou proti poctivým lidem, proti Čechům a Slovákům.*“²²⁶

Také „českoslovenští turisté“,²²⁷ tedy ti, kteří se v den invaze nacházeli na dovolené v zahraničí, ať již Jugoslávii, Bulharsku nebo Rumunsku, a pro které jedinou možností návratu do Československa byla cesta přes Rakousko, se setkali na hranicích se vstřícným přijetím. Podle nařízení rakouského ministerstva vnitra jim bylo udělováno přechodné povolení k pobytu a tranzitní víza. V prvních dvou týdnech po invazi, kdy přijelo do Rakouska kolem 50 000 Čechů a Slováků, bylo jen na hraničním přechodu Spielfeld ve Štýrsku vydáno 22 500 tranzitních víz.²²⁸ V celém Rakousku se tehdy nacházelo neuvěřitelných 162 000 československých občanů, jak uvádí historička Jana Stárková s odkazem na údaje zveřejněné ve *Statistické příručce Rakouské republiky*.²²⁹

V zemi vznikla řada nouzových ubytovacích zařízení a přijímacích středisek pro uprchlíky, a to ve Štýrsku a v Horním a Dolním Rakousku.²³⁰ Těm, co překročili

224 POLÁČKOVÁ, Zuzana: *Za oponou slovensko-rakúskych vzťahov v 20. storočí*. Bratislava 2013, s. 139.

225 STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1031.

226 „*Schließlich gehen unsere Truppen nicht gegen ehrliche Leute vor, gegen Tschechen und Slowaken.*“ Tamtéž, s. 1026.

227 Označení „českoslovenští turisté“ je převzato z rakouských archivních pramenů, které pro Čechy a Slováky vracející se z dovolené přes Rakousko používaly termín „*die tschechoslowakische Touristen*“.

228 Tamtéž, s. 1032. Tento počet vydaných tranzitních víz je pro období od 21. 8. do 2. 9. 1968.

229 STAREK, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 302.

230 Ve Štýrsku se nacházela přijímací a ubytovací střediska jmenovitě ve Štýrském Hradci, Murecku,

hranici, byli nápomocni jak pracovníci rakouského Červeného kříže, tak i řada běžných občanů, kteří jim poskytovali vedle cenných rad často i přístřeší a stravu. Většina Čechů a Slováků přicházejících z Jugoslávie pokračovala po krátkém odpočinku dále do Vídně a tam se rozhodovali, co dál. Rakouské hlavní město neslo největší tíhu uprchlické vlny. Podle hlášení vedoucí úřadu správního orgánu vídeňské městské rady Marie Jacobi se zde uskutečnilo až 90 % všech „přenocování“ československých občanů v Rakousku.²³¹ Představitelé města brzy po invazi obdrželi zprávy informující v souvislosti s děním na rakouských hranicích, že do Vídně míří tisíce československých občanů. Město muselo jednat a s nastalou výzvou se – i podle vyjádření pamětníků – vypořádalo velmi dobře.

4.3.4 Situace ve Vídni

Velkou zásluhu na relativně hladkém zvládnutí náporu československých uprchlíků měl vídeňský starosta Bruno Marek, kterému se podařilo na základě existujícího krizového plánu přivést k jednomu stolu nejrůznější organizace a zmobilizovat „všechny síly k pomoci uprchlíkům“. Vídeňská městská rada ve spolupráci s katolickými organizacemi, které založily „Komisi pro péči o české a slovenské turisty a uprchlíky“, dále s rakouským Červeným křížem, Charitou a Vídeňskými veřejnými kuchyněmi (WÖK)²³² se ujala péče o nově příchozí. Uprchlický tábor Traiskirchen blízko Vídně byl brzy plně obsazen, a tak nouzová ubytování vznikala po celém městě. Například stanový tábor pro přijíždějící československé turisty byl zřízen blízko Dunaje, jiný „Campingplatz“ s kapacitou 1 500 míst poskytnutý uprchlíkům se nacházel nedaleko centra. Rakouský odborový svaz a další organizace poskytly několik ubytoven s celkovým počtem 541 lůžek. V ubytovací zařízení se změnila i městské haly a tělocvičny, jako například WIG hala²³³ s kapacitou 700 míst nebo Městská hala (její sál B) s kapacitou 800 lůžek.

V největší nouzové ubytovací středisko byla přeměna bývalá kasárna rakouské armády Wiener Arsenal, sloužilo poté jako přístřeší až pro 2 200 Čechů

Radkersburgu, Bruck an der Mur, Kapfen-Hafendorf, Mürzzuschlagu; v Horním Rakousku ve městech Freistadt a Linz; v Dolním Rakousku potom ve Gmündu, Poysdorfu a Klein-Hausdorfu. K nim v průběhu času přibyla střediska ještě ve Gänserdorfu, Marcheggu, Zistersdorfu, Hainburgu, Schwechatu a Hollabrunnu. Viz STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1032–1035.

231 Statistickou jednotkou zachycující pohyb Čechů a Slováků v zemi byly tzv. *Übernachtungen*, tedy záznam o přenocování uprchlíků a turistů z Československa. Přenocování bylo spojeno se základní péčí, poskytovanou nejčastěji pracovníky Červeného kříže. Například vídeňský Červený kříž zaznamenal od 21. 8. do 15. 9. 1968 přes 61 000 přenocování v uprchlických táborech, které spravoval. STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1033.

232 WÖK je zkratka Wiener öffentlichen Küchen.

233 Jednalo se o prostory využívané během Mezinárodního zahradnického veletrhu *Wiener Internationale Gartenschau*.

Obrázek 1: Situace v uprchlickém středisku Arsenal ve Vídni
(zdroj: Archiv Peter Schubert, Edmonton AB, Kanada)

a Slováků. V důvěrné zprávě předsedovi Centrálního židovského fondu na podporu a rehabilitaci Židů²³⁴ se sídlem v Londýně, jehož zaměstnanci mapovali situaci československých uprchlíků ve Vídni, stojí: „Zde [v Arsenalu, pozn. autora] doslova stovky uprchlíků spí ve velkých halách s lůžky spojenými k sobě. Venku na nádvoří parkuje množství aut patřících uprchlíkům. Procházel jsem střediskem během dne. Je těžké si představit, jaká situace tam musí panovat v noci.“²³⁵ Navzdory tomuto kritickému popisu nebyla situace v Arsenalu tak špatná. O příchozí se starali pracovníci rakouského Červeného kříže, z nichž většinu tvořili dobrovolníci, kteří se rozhodli osobně za-

234 Pracovníci fondu měli za úkol pečovat o československé uprchlíky židovského původu, podle zprávy fondu z 10. 9. 1968 jich bylo 1 500. Viz *The emigration from Czechoslovakia*. Dokument 184. In: Karner, S. – Tomilina, N. – Tschubarjan, A. – Bischof, G. – Iščenko, V. – Pozumenščikov, M. – Rugenthaler, P. – Tůma, O. – Wilke, M. (eds.): Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968. [Bd. 2.] Dokumente. Köln 2008, s. 1321.

235 “Here literally hundreds of refugees sleep in large rooms with their camp beds adjoining. Outside in the courtyard are a number of cars belonging to these refugees. I went through the camp in the daytime. One can hardly imagine what the situation must be at night.” Tamtéž, s. 1321. Židovské organizace jako HIAS nebo JOINT měly velký zájem na emigraci Židů do Izraele nebo alespoň na Západ a poskytovaly těm, kteří se přihlásili, nadstandartní podmínky k bezproblémovému odchodu. Finanční podpora na uprchlíka se pohybovala v rozmezí 2000–5000 šilinků. Srovnej: BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj)*, s. 48–49.

Obrázek 2: Budova Arsenalu v létě 1968
(zdroj: Archiv Peter Schubert, Edmonton AB, Kanada)

pojit do pomoci uprchlíkům. Celkově pracovalo na směny v tábore ve dne v noci – vedle 10 pomocníků a pomocnic švýcarského Červeného kříže 280 dobrovolníků, kteří poskytli péči 12 000 uprchlíků.²³⁶ Takto na pobyt v Arsenalu vzpomínala po letech Dana Linhartová, která využila s manželem platných dokumentů k zájezdu do Bulharska. Odtud se pak přes jugoslávskou hranici dostali Linhartovi na vytoužený Západ.

„Tenkrát byla propaganda v Československu, jak je to velice špinavé. Tak to bylo naopak velice čisté. To provozoval Červený kříž, možná že i švýcarský, nevím. Ale samozřejmě sály byly veliké. Tam bylo 40 lidí na sále. A taky plno fízlů. Pár dní jsme tam zůstali, ale ty český pasy jsme měli pořád u sebe. Tenkrát byla vysoká konjunktura a lidi byli žádaní.“²³⁷

Červený kříž spravoval dohromady 11 nouzových ubytovacích táborů po celém městě, přičemž v každém se o provoz staralo okolo 30 pracovníků. Jídlo pro uprchlíky zajišťovala spolu s Charitou a různými dobrovolníky i organizace WÖK, která denně vydala na 5 000 porcí jídla. Ve vyprávěních narátorů převažovaly pozitivní vzpomínky na velmi vstřícné zacházení ze strany rakouských vládních i ne-

²³⁶ STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1035.

²³⁷ Soukromý archiv autora, rozhovor s Danou Linhartovou, Blansko 17. 4. 2013.

ziskových organizací. Takto situaci uprchlíků ve městě popsal Jaroslav Zrůst, který přijel spolu s přítelkyní vlakem do Vídně 26. srpna 1968. Zde se jim po krátkém pobytu na zimním stadionu přeměněném v nouzový tábor podařilo získat víza do Švýcarska. Na dobu strávenou v rakouském hlavním městě vzpomínal:

„Ve Vídni jsme bydleli na zimním stadionu. Všichni běhali po velvyslanectvích. Byly zprávy, jak je to s JAR, s Kanadou, s Austrálií, kde říkali, že se musí čekat tři až šest měsíců a tak dále. Pak se taky rozkřiklo, že blízko Vídně je nějaký lágr, který není moc příjemný, ten Traiskirchen. A to jsem potkal jednoho známého, který říkal, že Švýcaři berou hned. Švýcarsko tenkrát vzalo 10 000 lidí, aby odlehčilo Rakušanům. Brzo nato jsme jeli nočním vlakem do Švýcarska. Mimo chodem musím říct, že se o nás Rakušané výborně starali. Na tom stadionu jsme dostávali jídlo, a když tam byly rodiny s miminky, tak jim tam nosili kojeneckou stravu a všechno. To bylo perfektní.“²³⁸

Obecně vyprávění narátorů, kteří odcházeli během prvních dvou týdnů sovětské okupace, vyzdvihovalo obrovské nasazení rakouské společnosti, solidaritu jejich občanů s uprchlíky, jejichž zemi postihl tragický osud. V kontrastu s děním v Československu, kde byli reformní komunisté stále více zbavováni moci a kde se mezi lidmi šířila pesimistická nálada, našli českoslovenští uprchlíci u jižních sousedů jak azyl, tak i pochopení. Obojí bylo nesmírně důležité jako tzv. pull factors, které nejen přispěly k rozhodnutí uprchlíků v zemi zůstat, ale příznivě ovlivnily i jejich integrační proces. Rakouská pomoc v počátcích nového života je i po letech ve vzpomínkách pamětníků stále živá a velmi oceňovaná. Ostatně nebyť rakouské „tradice humanitární pomoci“, mohla se situace pro nově příchozí vyvíjet úplně jinak. Zpočátku spočívala veškerá tíha uprchlické krize na bedrech rakouského státu – náklady na péči o nově příchozí dosáhly během jednoho měsíce částky 4,7 milionů rakouských šilinků, jak stálo ve zprávě vídeňské městské rady 27. září 1968. Rakousko ale nezůstalo ve snaze postarat se o uprchlíky osamoceno.

4.3.5 Pomoc UNHCR

Již 10. září 1968 vyzval rakouský ministr vnitra Franz Soronics na jednání vlády, kde bilancoval situaci uprchlíků v zemi, aby Rakousko naléhavě apelovalo na Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR) a na Mezivládní výbor pro evropskou migraci (ICEM) o finanční pomoc a co nejrychlejší přepravu uprchlíků do tzv. třetích zemí. Organizace spojených národů v krátkém čase rozhodla o zřízení zvláštního fondu v rámci projektu 68/ES/Aus. 1 a poskytla Uprchlickému fondu OSN ve Vídni částku 50 000 dolarů určenou na bezodkladnou péči o uprchlíky. Tato částka byla průběžně navyšována.

²³⁸ Soukromý archiv autora, rozhovor s Jaroslavem Zrůstem, Mellingen 22. 8. 2014.

Stejně jako v případě maďarské uprchlické vlny, i nyní se rakouské úřady ve spolupráci s UNHCR a ICEM snažily ty, kteří se rozhodli pro trvalý odchod z Rakouska, co nejrychleji přepravit do vybraných hostitelských zemí. Do akce se zapojily vlády demokratických států – Švýcarska, Spolkové republiky Německo, Francie, Spojeného království, Kanady, Belgie, Švédska, USA, Austrálie a JAR. Za stávající ekonomické konjunktury byl na Západě velký zájem o kvalifikovanou pracovní sílu, a tak do rakouských uprchlických táborů směřovali nejen zástupci vlád, ale i přímo zástupci firem. Silke Stern uvádí ve svém článku, že rakouské ministerstvo vnitra bylo „zaplaveno žádostmi vlastních i zahraničních firem o zprostředkování pracovní síly“.²³⁹

Podle statistik československé Státní bezpečnosti největší počet posrpnových uprchlíků zůstal ve Švýcarsku (13 000 osob), následně v Kanadě (12 000), v Rakousku (10 000), ve Spolkové republice Německo (9 000), v Izraeli (3 500), v Austrálii (3 100), v Jihoafrické republice a ve Švédsku (po 2 500 osobách), v Itálii a USA (po 2 000). Podle předběžných odhadů analytického odboru II. správy Federální správy zpravodajských služeb Federálního ministerstva vnitra ČSSR (FS ZS) z 26. května 1970 se k tomuto dni zdržovalo v zahraničí 67 873 československých občanů, z čehož 11 853 pocházelo ze Slovenska.²⁴⁰ V této statistice však nejsou zachyceni lidé, kteří vycestovali do Jugoslávie či Bulharska, protože v jejich případě se neuplatňoval systém tzv. hraničních průvodek,²⁴¹ které od listopadu 1968 usnadňovaly centrální evidenci pohybu osob. Navíc se seznamy osob pobývajících v zahraničí neustále měnily, protože řada občanů se stále snažila o legalizaci svého pobytu v cizině a část z nich se vrátila zpátky do Československa.²⁴² Proto se i v současných odborných publikacích uvádějí pouze přibližné údaje o počtu posrpnových uprchlíků, přičemž čísla se značně rozcházejí. Milan Kučera například uvádí, že „v letech 1968–1969 údajně z Československa odešlo dalších 245 tisíc lidí, opět ze tří čtvrtin obyvatelů České republiky – tedy kolem 180 tisíc lidí“.²⁴³ Oproti tomu zpráva UNHCR o situaci československých uprchlíků z 23. července 1969 hovoří

239 „[...] eine Flut von Schreiben diverser Firmen aus dem In- und Ausland ein, die um Vermittlung tschechoslowakischer Arbeitskräfte baten.“ Tamtéž, s. 1038.

240 BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj)*, s. 42.

241 Tzv. hraniční průvodky byly zvláštní lístky, do kterých musel cestující vyplnit osobní údaje, navštěvované státy i předpokládanou dobu pobytu v zahraničí. Tyto průvodky byly odevzdávány pasové kontrole při odjezdu ze země a stejně tak při návratu a umožňovaly snadnější evidenci osob. Průvodky byly zavedeny na základě usnesení ministerstva vnitra a ministerstva zahraničí 12. 11. 1968 (č. 147/1968 Sb.) Viz RYCHLÍK, Jan: *Na západ je cesta dlouhá. Závěrečný akt z Helsinek a cestování československých občanů do zahraničí*. Paměť a dějiny 9, 2015/3, s. 8.

242 BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj)*, s. 42.

243 KUČERA, Milan: *Obyvatelstvo českých zemí ve 20. století*. In: Fialová, L. – Horská, P. – Kučera, M. – Maur, E. – Musil, J. – Stloukal, M.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, s. 352.

celkově o 23 727 osobách, které odcestovaly do vybraných zemí.²⁴⁴ Osobně bych se spíše přikláněl názoru Vladimíra Kusina, který odhadoval celkový počet uprchlíků na 100 000. V tomto čísle je nicméně zahrnuto i na 31 000 etnických Němců, kteří měli povolení v letech 1968–1970 zemi opustit.²⁴⁵ O problémech československých úřadů s evidencí obyvatel, kteří odešli do zahraničí v souvislosti se srpnovou invazí, svědčí i historika, kterou při nahrávání rozhovoru vyprávěl Václav Günter, člen Sokolské župě švýcarské. Ten si šel zažádat po svém návratu do Prahy po pádu železné opony o trvalý pobyt, ovšem nejprve musel na policii doložit místo svého posledního bydliště.

„Na policejní stanici se mě zeptali, kdy jsem tam byl naposledy a já jsem jim odpověděl, že před 20 lety. Ona na to: ‚Aha!‘ Šáhla až do spodního šuplíku, tam hledala a vytáhla moji kartu a prohlásila: ‚Vy už jste 20 let mrtvej.‘“²⁴⁶

4.3.6 Vyčkávání

Budoucnost řady československých občanů, kteří se v prvních týdnech po své emigraci ocitli v Rakousku, byla nejasná stejně jako situace v jejich vlasti. Většina autorů zabývajících se posrpnovým exilem²⁴⁷ se zmiňuje o postoji „počkáme a uvidíme“, který byl typický pro podstatnou skupinu nově příchozích – jak pro turisty pobývající v osudný den na dovolené, tak i pro ty, kteří na platné cestovní doklady vycestovali bezprostředně po vpádu vojsk Varšavské smlouvy. Tito všichni s napětím sledovali zprávy o unesených československých politicích, protestech a demonstracích po celé zemi. Viděli, jak se československá delegace vrací z Moskvy, slyšeli Dubčekův přerývaný rozhlasový projev, ve kterém se snažil veřejnost přesvědčit o dalším pokračování reformy. Hodně Čechů a Slováků vyčkávalo, jak se situace bude v zemi nadále vyvíjet, a nechtělo si zavřít dveře pro případný návrat. Zároveň podle existujících studií neměli dostatek informací o azylovém procesu a často se také báli o politický azyl požádat ze strachu před postupem československých státních orgánů po jejich případném návratu zpět domů.²⁴⁸ Tyto jevy měly svůj podíl na skutečnosti, že do konce září 1968 požádalo o politický azyl v Rakousku jen

244 Do poloviny července odešlo 8 008 československých občanů do Kanady, 3 139 do Austrálie, 1 520 do Jižní Afriky, 1 926 do USA a 634 do dalších zemí (Skandinávie, Německo). Do Švýcarska bylo vydáno do zmíněné doby 8 500 víz. Viz STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1039.

245 KUSIN, V. V.: *From Dubcek to Charter 77*, s. 173. Podle Jana Rychlíka bylo v letech 1952–1974 povoleno vystěhování 78 909 občanům německé národnosti, z čehož se jich celkem 64 000 vystěhovalo do NSR. Viz RYCHLÍK, J.: *Na západ je cesta dlouhá*, s. 12.

246 Soukromý archiv autora, rozhovor se členy Sokolské župě švýcarské, Zuchwil 21. 8. 2014.

247 Například KUSIN, V. V.: *From Dubcek to Charter 77*, s. 173; STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1039.

248 URBANEK, M.: *Tschechische Flucht- und Arbeitsmigranten in Österreich*, s. 178.

1 500 československých občanů. Přitom podle nařízení rakouského ministerstva vnitra měla cizinecká policie při udělení azylu v jejich případech postupovat benevolentně a status uprchlíka podle Ženevské konvence z roku 1951 pouze neudělit na základě řádně „podloženého uvážení“, což v praxi znamenalo, že azyl získali téměř všichni žadatelé. Rakouské ministerstvo vnitra ponechalo tento stav do podzimu 1968. Poté vydalo pokyn, aby se „českoslovenští státní příslušníci, kteří se zdržovali v zemi, konečně rozhodli, zda se vrátí zpět do vlasti, nebo zda chtějí zůstat v Rakousku.“²⁴⁹ V reakci na toto ultimátum stoupl počet žádostí o politický azyl v Rakousku do začátku roku 1969 na 8 000. V souvislosti s tímto vývojem bylo rozhodnuto uvolnit z Uprchlíckého fondu OSN pro péči o uprchlíky 500 000 šilinků. I přesto zůstala situace z hlediska rakouské vlády po finanční stránce i nadále napjatá a prostředky na ubytování uprchlíků musely být čerpány z rozpočtu rakouského ministerstva vnitra.

4.3.7 Druhá vlna

Otázkami spojenými se vztahem k posrpnovým uprchlíkům se zabývala i československá federální vláda. V květnu 1969 se pokusili českoslovenští představitelé přesvědčit občany, kteří se zdržovali stále v zahraničí, k návratu do země. Zde již mezitím převzalo moc konzervativní křídlo KSČ v čele s Gustávem Husákem. Dne 27. května 1969 vyhlásil prezident republiky Ludvík Svoboda amnestii (59/1969 Sb.), která zaručovala beztrestnost československým občanům, kteří se dobrovolně vrátí do vlasti do tří měsíců od jejího vyhlášení. Tato amnestie se vztahovala výhradně na osoby, které se dopustily trestného činu nedovoleného opuštění republiky. Amnestie ovšem zdaleka nesplnila očekávání pražského režimu, neboť se z odhadovaných 70 000 občanů pobývajících v zahraničí vrátilo pouze 565 osob.²⁵⁰ Docházelo k pravému opaku, počet lidí utíkajících před československým normalizačním vedením se nepřestával zvyšovat až do uzavření státní hranice 9. října 1969.

Po odvolání Alexandra Dubčeka z pozice prvního tajemníka KSČ 17. dubna 1969 bylo zřejmé, že pražské jaro a s ním spojená liberalizace režimu se stala minulostí. Lidé, kteří dlouhou dobu doufali v pokračování započatého procesu, poznali, že s reformami je konec, a rozhodli se k trvalému opuštění vlasti. Jak stojí ve zprávě z archivu UNHCR, počet československých občanů přijíždějících do Rakouska se tehdy zvýšil na 3 000 až 3 500 denně.²⁵¹ Přitom ubytovací kapacita

249 „[...] sich in die Österreich befindlichen csl. Staatsangehörigen nunmehr endgültig zu entscheiden [...], ob sie in ihre Heimat zurückkehren oder aber in Bundesgebiet verblieben wollen.“ STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1037.

250 Viz RYCHLÍK, J.: *Na západ je cesta dlouhá*, s. 8.

251 STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1038.

v uprchlických táborech již byla naplněna, což vedlo k znovuotevření tábora Arsenalu, uzavřeného od února 1969, a k otevření nových uprchlických středisek v Bad Kreuzenu a Thalhalmu a rovněž k pronájmu pokojů v okolí přeplněných táborů. Tato druhá uprchlická vlna z Československa kulminovala v létě 1969, kdy další tisíce občanů opustily republiku, ve které již nadále nespatořovaly budoucnost pro sebe ani pro své děti.

4.4 Švýcarsko

4.4.1 Reakce švýcarské politické reprezentace

Nebývalá situace nastala ve Švýcarsku, které s optimismem sledovalo změny v Československu vyvolané pražským jarem. Vpád vojsk Varšavské smlouvy a násilné ukončení reformního procesu zde vyvolaly celonárodní vlnu podpory a solidarity s okupovanou zemí. V tomto duchu promluvil hned 21. srpna 1968 v rozhlasovém vysílání švýcarský ministerský předseda Hans Conzett. V působivém rozhovoru, při němž podle rakouského velvyslance v Bernu Bielky „neskrýval své pohnutí“, vyjádřil obavy z následujícího vývoje a zároveň sympatie k československému lidu.²⁵² Události v Československu zmiňovala i tisková zpráva ze zasedání Spolkové rady.²⁵³ Vzhledem k nepřehledné situaci v prvních hodinách po invazi se zpočátku švýcarští politici vyhýbali příliš ostrým prohlášením na adresu Sovětského svazu a jeho spojenců. První demonstraci, k níž došlo v Bernu hned v den invaze, rozpustila brzy po zahájení policie. Větší protestní shromáždění, svolané studentskými organizacemi, na kterém vystoupili i zástupci české menšiny, se konalo týž den v Curychu za účasti přibližně 10 000 lidí.²⁵⁴

Následujícího dne však již sovětský postup proti Československu ostře odsoudili všichni čelní představitelé politických stran, včetně členů komunistické Švýcarské strany práce, a na večerní hodiny svolali protestní shromáždění. Ta se uskutečnila ve všech velkých městech po celé zemi. Do Bernu se podle švýcarských pramenů vrátil také československý velvyslanec Pavel Winkler, kterého zastihla invaze na léčení ve Františkových Lázních. Přes hranice se podle svých slov dostal „bez

252 Jedná se o zprávy rakouského velvyslance ve Švýcarsku z 21. 8. 1968, uložené v Rakouském státním archivu (ÖStA, AdR, II Pol, GZ 131846, Karton 1354). Viz GRAF, Maximilian: *Internationale Reaktion auf die Intervention der Warschauer-Pakt-Staaten in der ČSSR 1968*. Diplomarbeit, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Universität Wien. Wien 2008, s. 133.

253 Spolková rada (*Bundesrat*) označuje ve Švýcarsku spolkovou vládu složenou ze sedmi spolkových radních.

254 SKOUPÝ, Arnošt: *Svaz československých spolků ve Švýcarsku v prvním roce příchodu naší posrpnové emigrace*. In: Konečný, K. – Motlíček, T. (eds.): *Emigrace*. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia. Olomouc 2006, s. 23–36.

těžkostí“, i když u kontroly jeho dokladů byli i sovětsí vojáci. V Bernu se ihned sešel se spolkovým prezidentem a informoval jej o situaci v zemi a o sovětském postupu porušujícím mezinárodní právo.²⁵⁵ Vyvrátil zároveň tvrzení sovětského chargé d'affaires Michajlova o probíhající kontrarevoluci a o příjezdu vojsk Varšavské smlouvy na základě pozvání československého vedení.

V Bernu se demonstrace a pochodu k sovětské ambasádě zúčastnilo asi 15 000 občanů a část demonstrantů se následně před ambasádou střetla s policií, jak uvedl švýcarský deník *Neue Zürcher Zeitung*.²⁵⁶ Shromáždění a manifestace na podporu Československa se konaly také v dalších dnech ve všech kantonech. Obrovské vlny solidarity vyvolané vpádem vojsk Varšavské smlouvy do Československa si všiml i rakouský list *Die Presse*, který hned na titulní straně otiskl článek „Vlna sympatií ve Švýcarsku“ popisující velký zájem švýcarské společnosti o dění v okupované zemi.²⁵⁷

Invazi velmi ostře odsoudila i švýcarská média, jako výše zmíněný deník *Neue Zürcher Zeitung* nebo *Schweizer Radio und Fernsehen*.²⁵⁸ Zahraniční komise Spolkové rady²⁵⁹ vydala 23. srpna 1968 po mimořádném zasedání veřejné oznámení, ve kterém vedle odsouzení invaze rovněž požadovala okamžité a úplné stažení okupačních vojsk, osvobození zadržovaných československých politiků a obnovení suverenity země.²⁶⁰ V protokolu ze zasedání stojí rovněž uvedeno, že spolkový prezident Willy Spühler již tehdy v paralele k maďarským událostem upozorňoval na možný příliv uprchlíků z Československa. Současně členům zahraniční komise oznámil, že československým turistům, kteří se již ve Švýcarsku nacházeli, bylo uděleno přechodné povolení k pobytu a ponechána doba na rozmyšlenou, zda se vrátí zpět, nebo požádají ve Švýcarsku o azyl.²⁶¹

O čtyři dny později, 27. srpna 1968, prohlásil Spühler, že sovětský postup, který vyvolal spontánní a výjimečně ostrou reakci švýcarské veřejnosti, znamená závazek i pro spolkovou vládu a měl by vést k přehodnocení zahraniční politiky země.

255 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E2001E, Politische Bewegungen und Zustände. U. a. Einmarsch der Warschau-Pakt-Staaten (1968–1970), inv. č. B.73.0; Zusammenfassung der Unterhaltung zwischen Herrn Bundespräsident Spühler und Herrn Botschafter Pavel Winkler, am 22. August 1968, 18.00, s. 1.

256 *Zusammenstöße mit der Polizei vor der Sowjetbotschaft in Bern*. *Neue Zürcher Zeitung* 188, 24. 8. 1968, s. 35.

257 *Sympathiewelle in der Schweiz*. *Die Presse* 120, 26. srpna 1968, s. 1.

258 Nové curyšské noviny, Švýcarské rádio a televize.

259 *Die Außenpolitische Kommission der Eidgenössischen Räte*.

260 GRAF, M.: *Internationale Reaktion auf die Intervention der Warschauer-Pakt-Staaten in der ČSSR 1968*, s. 134.

261 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E1050.12. Protokolle und Kommissionsakten (1967–1968), sg. p.B.73.Tch.0.(2), Nationalrätliche Kommission für auswärtige Angelegenheiten, Ständerätliche Kommission für auswärtige Angelegenheiten: Protokoll der außerordentlichen, den Vorgängen in der Tschechoslowakei gewidmeten Sitzung vom 23. 8. 1968 in Bern, s. 27.

Zmínil, že nedávno podepsaná mezinárodní Smlouva o nešíření jaderných zbraní²⁶² dostala vážné trhliny, čímž byla ohrožena bezpečnost nejen v Evropě, ale i ve světě. Sám spolkový prezident se počátkem září odmítl zúčastnit právě probíhající Konference zemí bez jaderných zbraní v Ženevě.²⁶³ Místo toho se sešel v Lohn s československým ministrem zahraničí Jiřím Hájkem, který v té době pobýval ve Švýcarsku. Při společném obědě, za přítomnosti československého i švýcarských velvyslanců, popsal Hájek situaci Alexandra Dubčeka usilujícího o zachování reforem jako velmi složitou a vyjádřil názor, že Československo se nyní musí – i přes nabyté kontakty – vyhnout bližší spolupráci se Západem. Vyslovil naději, že Rusové pochopí, že reformy neměly zemi vyvést ze socialistického tábora. Poděkoval zároveň švýcarské vládě, parlamentu i občanům za vyjadřovanou přízeň.²⁶⁴

Z archivních pramenů je patrné, že účast s okupovanou zemí projevovali nejen občané, ale i nejvyšší představitelé švýcarské politické scény. Švýcarsko na jejich popud podniklo několik kroků vyjadřujících zásadní nesouhlas se sovětským postupem. Ze švýcarské strany byly pozastaveny obchodní transakce s východoevropskými státy účastnících se invaze a zastaveny kulturní aktivity se Sovětským svazem. Naopak československým turistům nacházejícím se v zemi měla být poskytnuta pomoc hrazená ze švýcarského státního rozpočtu a také se švýcarská politická reprezentace rozhodla slovy spolkového prezidenta Spühlera „*vyslechnout vůli švýcarského lidu a poskytnout azyl a pohostinství*“²⁶⁵ československým občanům prchajícím z vlasti.

262 Smlouva, anglicky nazvaná *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, byla podepsána 1. 7. 1968 a v platnost měla vstoupit v roce 1970.

263 GRAF, M.: *Internationale Reaktion auf die Intervention der Warschauer-Pakt-Staaten in der ČSSR 1968*, s. 134. Konference států bez jaderných zbraní (*Der Konferenz der nichtnuklearen Staaten*) se konala koncem srpna a začátkem září 1968 v Ženevě a vystoupil na ni mj. tehdejší německý ministr zahraničí a pozdější kancléř Willy Brandt.

264 V dokumentu je uvedeno, že na závěr Jiří Hájek požádal, aby se informace o uskutečněné schůzce nedostala na veřejnost, protože by mu mohla v tehdejší situaci způsobit potíže. Sám prý nevěděl, co jej očekává. Viz Schweizerisches Bundesarchiv Bern E2806 Dossiers concernant les pays – Tchécoslovaquie (1961–1970), inv. č. 17–93, Zusammentreffen des Bundespräsidenten mit dem Aussenminister der Tschechoslowakei Jiri Hajek am 5. 9. 1968 anlässlich eines Mittagessens im Lohn. Jiří Hájek byl nucen již 19. 9. 1968 odstoupit a stal se tak prvním členem vlády, který byl postižen nadcházejícími čistkami. Již v prosinci 1968 obdržel výpověď z ministerstva zahraničí a následující rok byl zbaven členství v ÚV KSČ. V roce 1970 byl vyloučen ze strany úplně.

265 „[...] in Übereinstimmung mit dem spontanen Willen des Schweizervolkes [...] eine weitherzige Gastfreundschaft zu gewähren.“ In: STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1038.

4.4.2 Přijímání československých uprchlíků

Spolková rada rozhodla 30. srpna 1968 „*umožnit příjezd všem Čechům a Slovákům bez bližšího prověřování*“.²⁶⁶ Stalo se tak teprve podruhé v moderní historii Švýcarska, kdy se pro občany určitého státu otevřely hranice této alpské země. Opakovala se tak situace, která vznikla po porážce maďarského povstání dvanáct let před událostmi v Československu. Po zkušenostech s maďarskou uprchlickou vlnou nastavily švýcarské úřady takové podmínky, aby se mohli Češi a Slováci co nejrychleji začlenit do majoritní společnosti. Všem československým občanům, kteří se v době invaze ocitli ve Švýcarsku a kterých bylo podle archivních pramenů kolem 1 000, poskytly úřady dočasné povolení k pobytu bez ohledu na to, zda v budoucnu hodlali požádat o politický azyl, či nikoliv.²⁶⁷ Těm, kteří se rozhodli ve Švýcarsku zůstat, byli k dispozici nejen pracovníci švýcarského Červeného kříže, ale i různé pomocné organizace a sociální úřady v daných kantonech. Cílem přitom bylo uprchlíky co nejdříve zaměstnat a usnadnit tím jejich začlenění do tamní společnosti.

Po zveřejnění usnesení Spolkové rady o poskytnutí azylu československým uprchlíkům a v návaznosti na zprávy o jejich velkém zájmu o švýcarská víza byl do Vídně vyslán sekční šéf policejního departmentu Hans Mumenthaler, aby na místě zjistil skutečnou situaci. Ten po svém návratu do Bernu 4. září 1968 potvrdil, že počet podaných žádostí o víza na švýcarském velvyslanectví stoupl „enormně“, z přibližně jednoho sta před uveřejněním prohlášení až na sedm set žádostí denně. Na švýcarském velvyslanectví ve Vídni pracovalo na vydávání víz nepřetržitě šest lidí.²⁶⁸ Obdobná situace panovala na švýcarském velvyslanectví v Praze. Víza se udělovala bez bližšího přezkoumávání, což potvrdila během našeho rozhovoru i Iva Gikalová, která opustila s manželem a tříletou dcerou autem Československo. Společně směřovali na kanadskou ambasádu, kde požádali o udělení kanadských víz.

„Pak už jsme měli papíry do Kanady a najednou jsme šli po ulici a tam byl shluk lidí. Slyšeli jsme češtinu, tak jsme se ptali, o co jde. Oni říkali, že tady Švýčari začali udělovat víza. Ono chvíli trvalo, než Švýčari otevřeli hranice, to nebylo hned. Řekli jsme si, kdo ví, jestli se někdy ještě dostaneme do Evropy, tak si udělejme výlet do Švýcarska a odtud poletíme do Kanady. Došli jsme se na řadu a ptali se nás, co chceme dělat ve Švýcarsku? A manžel povídá: ‚Turistiku.‘

266 „[...] *allen Tschechen und Slowaken [...] die inreise ohne nähere Prüfung zu gestatten.*“ BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 394.

267 Schweizerisches Bundesarchiv Bern E2807 Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Dokumentation für Herrn Bundespräsident W. Spühler zur Frage der Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehörigen.

268 KOUŘIL, Miloš: *Pomoc Švýcarska československým uprchlíkům v roce 1968*. In: Konečný, K. – Motlíček, T. (eds.): *Emigrace. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia*. Olomouc 2006, s. 37–41.

Oni se na něho podívali jak na blázna [úsměv] a dali mu do pasu velké razítko s nápisem „utečenec“, a šli jsme.“²⁶⁹

I přes všechny vyřízené dokumenty a sehnané letenky do Kanady se manželé Gikalovi rozhodli po vzájemné dohodě zůstat v Evropě a zvolili život ve Švýcarsku. Rozhodující pro ně byla nejen geografická blízkost bývalé vlasti, ale i velmi vstřícný přístup švýcarských úřadů, které zajistily manželům po příjezdu nejen ubytování, ale i zaměstnání. Obdobným způsobem bylo postaráno o další československé uprchlíky, kterých přišlo do země od srpna 1968 do konce roku 1970 podle statistik 11 973.²⁷⁰

Přijímání Čechů a Slováků začalo v rakouských uprchlických táborech a v koordinaci s rakouskými úřady a UNHCR. V té době rakouský Červený kříž po jednání s rakouskou vládou zahájil přepravu československých uprchlíků, kteří získali víza do Švýcarska, na společné hranice vlakem. Denně, kromě víkendů, tak bylo z Rakouska do Švýcarska dopraveno přibližně 300 Čechů a Slováků. Tuto dopravu financovala rakouská vláda. Zároveň i ti, kteří do Švýcarska přicestovali vlastním autem, měli nárok na finanční pomoc. Uprchlíci z Československa byli soustředěni ve vstupních táborech, které zřídil a spravoval švýcarský Červený kříž v Buchsu a v St. Margrethen v kantonu St. Gallen. Od 6. září 1968 přijíždělo do táborů denně asi 300 uprchlíků, kteří zde ovšem trávili pouze omezenou dobu a byli co v nejkratším možném čase přesouváni dále do vnitrozemí. Ve zprávě již zmíněného šéfa policejního departmentu Hanse Mumenthalera adresované spolkovému prezidentovi Spühlerovi stojí, že od 1. do 16. září 1968 přicestovalo do zmíněných táborů přes 4 200 Čechoslováků, z nichž většina (téměř 3 000) byla takto přesunuta během 24–48 hodin dále.²⁷¹ Počet Čechů a Slováků nacházejících se ve Švýcarsku nepřetržitě stoupal a již koncem prvního listopadového týdne roku 1968 toto číslo přesáhlo 8 000. Nově příchozí byli rozmisťováni v jednotlivých švýcarských kantonech, kde jim kantonální úřady práce v koordinaci s místními firmami pomáhaly s hledáním vhodného zaměstnání.

To vše stojí ve zprávě řediteli Spolkového úřadu pro průmysl, podnikání a práci Maxi Holzerovi, jehož úřad zaměstnávání československých uprchlíků registroval.²⁷² V této zprávě jsou rovněž zmíněny první obtíže, se kterými se místní úřady musely vypořádávat a mezi kterými zmiňoval šéf oddělení spolkového úřadu Pe-

269 Soukromý archiv autora, rozhovor s Ivou Gikalovou, Brno 15. 9. 2014.

270 BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 392.

271 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E2807 Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Dokumentation für Herrn Bundespräsident W. Spühler zur Frage der Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehörigen.

272 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7170B Tschechoslowakische Flüchtlinge (1968–1968), sg. 245.1, Notiz für Herrn Direktor Holzer, 9. September 1968. Spolkový úřad pro průmysl, podnikání a práci (německy Bundesamt für Industrie, Gewerbe und Arbeit).

dotti především nutnost obstarat ubytování pro celé rodiny (a tedy nejen pro žadatele o práci) a slabou jazykovou vybavenost nově příchozích. Nicméně ve zprávě dodal, že dle jeho názoru tento fakt „nepředstavuje absolutní překážku pro začlenění velkého počtu Čechů do pracovního procesu“.²⁷³ Nesnáze při zajišťování zaměstnání očekával jen u lékařů. Rovněž zaznamenal dle vlastních slov i „jistou nedůvěru“ zaměstnavatelů vůči příchozím technikům a inženýrům.²⁷⁴

Vedle obtíží při hledání vhodného zaměstnání pro uprchlíky se objevily i další komplikace. Ty způsobovaly švýcarským úřadům některé průmyslové podniky, které využily liberálního přístupu vlády a samy přímo ve Vídni prostřednictvím svých obchodních zástupců najímaly Čechy a Slováky do svých závodů jako snadno dostupnou pracovní sílu, což – jak poukázal ve zprávě již uvedený šéf policejního departmentu Hans Mumenthaler – „nemělo s humanitární pomocí nic společného“.²⁷⁵ Péče o zahraniční pracovníky se totiž řídila jinými právními předpisy, než jaké platily pro uznané politické uprchlíky, kteří získali ve Švýcarsku azyl. Zároveň podle policejního departmentu bylo možné předpokládat, že v souvislosti s nařízením o pomoci uprchlíků vzroste zájem majitelů „relativně drahých nemovitostí“ tyto uprchlíky u sebe ubytovat, aby si zajistili snadný zdroj příjmů.²⁷⁶

Podle statistik z roku 1969 se usadilo nejvíce osob v kantonu Curych (2 236 osob), Bern (1 119), St. Gallen (615), Vaud (538), Basel-Stadt (537) / Basel-Land (300), Aargau (520) či například Ženeva (308) nebo Solothurn (313).²⁷⁷ I přes velký počet československých uprchlíků ve velkých průmyslových centrech, jakými byly Curych nebo Basilej, je ze statistik patrná snaha rozložit péči o uprchlíky a s nimi spojené náklady na všechny švýcarské kantony rovnoměrně a zabránit vzniku velkých uprchlických ghett, které by následně ztěžovaly integraci nově příchozích do majoritní společnosti. Podle vzpomínek přímých účastníků uprchlické vlny se jim švýcarské orgány vynasnažily první kroky v zemi co nejvíce usnadnit. Na příjezd do Švýcarska vzpomínal Jaroslav Zrůst, který se s manželkou dostal na švýcarsko-rakouskou hranici v jednom z vlaků vypravených rakouským Červeným křížem:

„Přijeli jsme do Švýcarska, kde nám na hranicích všem zrentgenovali plíce. Pak jsme se dostali do nějaké školy, kde byly na tabuli napsaná jména měst a počet lidí. Já jsem se tenkrát nechtěl učit německy, tak jsem tam viděl na tabuli napsáno Montreaux, tak jsme se tam přihlásili

273 Tamtéž, s. 3.

274 Tamtéž.

275 „Solche Aktionen haben mit Humanität nichts mehr zu tun.“ Viz Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E2807 Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Dokumentation für Herrn Bundespräsident W. Spühler zur Frage der Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehörigen, s. 4.

276 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E2807 Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Dokumentation für Herrn Bundespräsident W. Spühler zur Frage der Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehörigen.

277 Statistika uvádí počet osob, které získaly v daném kantonu povolení k pobytu. Více SKOUPÝ, A.: *Svaz československých spolků*, s. 28.

*a nějaká paní nás doprovázela vlakem. My jsme byli nadšení, protože když jedete z Lausanne do Montreaux mezi těmi vinicemi a [vidíte, pozn. autora] po straně Ženevského jezera, tak je to něco [...]. Tam jsme potom v tom Jugendherbergu čekali, co bude dál. Byly tam s námi takové chytré paní, především paní Vágnerová, která uměla hned několik jazyků, a ty nám pomáhaly a domlouvaly různé věci. Tak mi i sehnala práci a já jsem pak dělal závozníka ve vinných sklepech.*²⁷⁸

Na důvody k odchodu do Švýcarska a své první kroky v nové zemi vzpomínal v rozhovoru i Petr Chour, který spolu s manželkou zažádal na švýcarském konzulátu o udělení víz. Následovali tak příkladu svého bratra a švagrové, kteří se již několik dní předtím rozhodli zpátky do Čech nevrátit.

„Když jsme byli v tom Arsenalu ve Vídni, tak tam přijel švýcarský Červený kříž a ti nám řekli rovnou – oni tam byli už i zástupci německých firem, kteří říkali: ‚Pojďte k nám. Dostanete tolik a tolik marek.‘ Na to lidi [slyšeli, pozn. autora] a říkali si ‚Jo, dostanu tři marky na hodinu!‘ A oni [z Červeného kříže, pozn. autora] nás varovali před navazováním těchto kontaktů. Švýcaři řekli rovnou: ‚My jsme tady proto, že víme, co se stalo, a cítíme, že je naší povinností vám pomoci. My vás přivezeme do Švýcarska, zařídíme vám ubytování a zajistíme vám, že se můžete začlenit do normálního života.‘“²⁷⁹

A tak se skutečně stalo. Oba manželské páry se dostaly do Schönenwerdu v kantonu Solothurn, do areálu tehdy věhlasné obuvnické firmy Bally, kde získaly provizorní zázemí v místní ubytovně. Šéf personálního oddělení zmíněné obuvnické společnosti jim zajišťoval pohovory u firem v okolí a již po pár dnech našli všichni čtyři zaměstnání u elektrotechnické firmy v Aarau. Takto Petr Chour vzpomínal na první dny v nové zemi:

„Můžu říct jednu věc. Švýcarsko nás přijalo s otevřenou náručí. To byla úplná senzace. Na každém autě visela československá vlaječka, které se prodávaly po třech francích. Stalo se například, že když jsme byli ubytováni u té firmy, tak přišla jedna paní a říká: ‚Já jsem slyšela, že jste tady ubytováni jako uprchlíci. Já jsem vám tady přinesla cukr a kafe, abyste si ho mohli uvařit.‘ Říkám, opravdu nás přivítali s otevřenou náručí.“²⁸⁰

278 Soukromý archiv autora, rozhovor s Jaroslavem Zrůstem, Mellingen 22. 8. 2014.

279 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Chourem, Zuchwil 21. 8. 2014.

280 Tamtéž.

4.4.3 Změna přístupu k uprchlíkům

O azyl požádalo podle zprávy policejního ředitele²⁸¹ Oscara Schürcha zasláné novému spolkovému prezidentovi Ludwigu von Moosovi²⁸² od 21. srpna 1968 do 13. června 1969 celkem 9 500 československých uprchlíků.²⁸³ V souvislosti s vývojem politické situace v Československu a také se zprávami o zneužívání švýcarské pomoci²⁸⁴ považovaly švýcarské úřady za nutné přehodnotit a upřesnit přístup k československým uprchlíkům. Ve zprávě švýcarské cizinecké policie z 19. listopadu 1968, která se tímto problémem zabývala, bylo rozpracováno několik dříve nejasných postupů. Především všichni nově příchozí, kteří měli zájem požádat ve Švýcarsku o politický azyl, museli disponovat vstupním vízem vydaným některým zastupitelským úřadem v zahraničí nebo švýcarskou ambasádou v Praze. Zároveň osoba, která se chtěla přihlásit jako uprchlík, nesměla pobývat před příchodem do země v jiném státě déle než 10 dní. V takovém případě se měla hlásit na zastupitelském úřadě v dané zemi, kde se nacházela.

Také mělo skončit tolerování praxe „počkáme a uvidíme“, uplatňované stále značným počtem Čechů a Slováků nacházejících se ve Švýcarsku, kteří se nemohli rozhodnout, zda v zemi zůstat, či nikoliv. Těmto lidem bylo po příjezdu poskytnuto dočasné povolení k pobytu s tříměsíční dobou platnosti. V nové zprávě určené švýcarským úřadům byl za nejzazší termín pro jejich rozhodnutí stanoven 31. březen 1969. Po uplynutí této lhůty neměli již být Češi a Slováci považováni za „potenciální uprchlíky“ a mělo se k nim přistupovat jako k občanům cizího státu, kteří podléhají regulím vydaným Spolkovou radou 28. února 1968. Takto se mělo přistupovat rovněž k Čechům a Slovákům, kteří „výslovně odmítali“ o azyl zažádat.²⁸⁵ Všechna tato vydaná upřesnění sledovala jeden cíl – urychlit začleňování Čechů a Slováků do švýcarské majoritní společnosti.

281 Přesný název této funkce zněl: ředitel Policejního oddělení spolkového departmentu pro justici a policii.

282 Ludwig von Moos vystřídal Willy Spühlera v úřadu od 1. 1. 1969.

283 KOUŘIL, M.: *Pomoc Švýcarska československým uprchlíkům v roce 1968*, s. 39.

284 O problému zneužívání pomoci a vícetím žádání o sociální příspěvky některými československými uprchlíky se zmínil ve zprávě spolkovému prezidentovi šéf policejního departmentu Mumenthaler. Více Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E2807 Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Dokumentation für Herrn Bundespräsident W. Spühler zur Frage der Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehörigen, s. 4.

285 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E2001E Politische Flüchtlinge in der Schweiz (1968–1970), sg. B.41.21.0, Notiz 19. November 1968, s. 1–3.

4.5 Komparace

Rakousko i Švýcarsko, jejich vlády a společnosti, zareagovaly na „československou krizi“ obdobným způsobem. Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 zde vyvolala překvapení a šok. Reakce rakouské politické reprezentace byla v prvních dnech po invazi značně zdrženlivá, protože situace byla nepřehledná a panovaly obavy z postupu sovětských vojsk dále na jih. Rakousko, slovy svých představitelů, důsledně dbalo na zachování politiky neutrality a vyhýbalo se ostré kritice sovětského agresivního postupu vůči Československu. Vláda si za tento postoj, stejně jako za pozdní mobilizaci armády, vysloužila kritiku jak opozice v čele s Brunem Kreiskym, tak rakouských médií. Oproti tomu rakouská ambasáda v Praze vedená Rudolfem Kirchschrägerem hrála klíčovou roli v pomoci československým občanům k odchodu na Západ. Rakousko se tak stalo branou do svobodného světa pro desetitisíce Čechů a Slováků a neslo – stejně jako po maďarském povstání – hlavní tíhu uprchlické krize. Nejsložitější situace panovala v rakouském hlavním městě, které poskytovalo základní ubytování a péči až 90 % všech nově příchozích.

Pozice Švýcarska byla vzhledem k odlišné geografii a historii jiná, což dovoľovalo švýcarským politikům, poté co bylo jasné, že vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa lze kvalifikovat jako agresi znamenající porušení mezinárodního práva, daleko tvrdší odsouzení sovětské politiky. Kroky sovětského vedení odsoudily všechny hlavní švýcarské politické strany a ve všech hlavních švýcarských městech se konaly demonstrace proti sovětské agresi a na podporu „československého lidu“. Švýcarsko bylo také jednou z prvních zemí, která se rozhodla poskytnout azyl a „pohostinství“ československým občanům prchajícím ze země a ulehčit tak rakouským sousedům, kteří se potýkali s největším nápoem uprchlíků od roku 1956. Jak v Rakousku, tak ve Švýcarsku zůstalo po odeznění krize (tedy s nástupem „normalizace“ v Československu) téměř 12 000 československých uprchlíků. Integroační proces, kterým museli tito uprchlíci v obou hostitelských zemích projít, analyzuje následující kapitola.